

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
T Ü R K T A R İ H K U R U M U

ISSN 0041-4255

BELLE TEN

DÖRT AYDA BİR ÇIKAR

Cilt : LXXVIII

Sa. 283

Aralık 2014

ANKARA - 2014

İSMAİL (TUNCU) BEY'İN HÂTIRA-İ SEYAHÂT'İNDE SULTAN REŞAD'IN RUMELİ ZİYARETİ: KOSOVA*

NESİMİ YAZICI**

Osmanlı sultanları genellikle yurt içi gezilere fazla rağbet etmemiş olmakla birlikte, bilhassa son dönemlerde bu durumun istisnası sayılabilecek örnekler de yok değildir. Nitekim II. Mahmud (1808-1839), Abdülmecid (1839-1861), Abdülaziz (1861-1876) ve Sultan Reşad (1909-1918), yönettikleri ülkenin muhtelif yörelerine inceleme gezileri yapmış padişahlardandırlar. Şüphesiz hem bu padişahlar ve hem de diğerlerinin yurt içi gezileri arasında Sultan Reşad'ın Rumeli'ye gerçekleştirdiği seyahat çok özel ve özellikli bir yere sahiptir.

Bilindiği gibi Sultan Reşad, yapılan geniş kapsamlı hazırlıklardan sonra 23 Mayıs-13 Haziran 1327/5-26 Haziran 1911'de İstanbul'dan başlayıp Çanakkale-Selanik-Üsküp-Priştine (Kosova Sahrası)-Selanik-Manastır ziyaret edildikten sonra Selanik ve Çanakkale üzerinden İstanbul'a dönülmesiyle son bulan üç haftalık bir Rumeli ziyareti yapmıştır. Bu geziyle ilgili olarak Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'ne bağlı Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı koleksiyonları içerisinde yer alan muhtelif kataloglarda çok sayıda belge bulunduğu gibi, gerek yakın dönemde gerçekleştirilmiş ve gerekse kendisiyle önemli hedeflere ulaşılması öngörülmesi dolayısıyla Rumeli seyahati, ülke içinde ve dışında geniş yankı yapmış, bu durumun bir göstergesi olmak üzere de dönemin basınında olduğu kadar, muhtelif eserlerde de yer tutmuştur. Nitekim bunlara örnek olarak *Servet-i Fünûn*, *Şehbâl*, *Donanma Mecmuası*, *Resimli Kitap* gibi bol fotoğrafla zenginleştirilmiş dergiler¹ yanında *Ceride-i Bah-*

* Bu metin TİKA ve Kosova Devlet Arşivleri Başkanlığı'nca 14-15 Nisan 2009'da Priştine'de düzenlenen *Arşiv Belgelerinde Kosova ve Osmanlı Devleti Uluslararası Sempozyumu*'na tebliğ olarak sunulmuş olup, daha sonra bazı ekler yapılmış, hiçbir yerde yayınlanmamıştır.

** Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslâm Tarihi ve Sanatları Bölümü, Ankara/TÜRKİYE, nyazici@divinity.ankara.edu.tr

¹ Sultan Reşad'ın Rumeli Seyahati'ndeki fotoğrafların bir kısmı yayımlandıkları dergilerin özel fotoğrafçıları tarafından çekilmiş olmakla birlikte (*Servet-i Fünûn*, S. 1045, 1046, 1047, 1048 (2, 9, 16, 23 Haziran 1327, İstanbul) toplam 24 fotoğraf; *Şehbâl*, S. 41, 42 (15 Temmuz, 15 Eylül 1327 İstanbul), toplam 42 fotoğraf, *Donanma Mecmuası*, Sene 2, S. 16 (Haziran 1327 İstanbul), toplam 21 fotoğraf; *Resimli Kitap*, c. V, S. 30 (Mayıs 1327 İstanbul) toplam 99 fotoğraf), önemli bir bölümü de resmî heyet içerisinde bulunan Apollon Fotoğrafhanesi görevlileri, bu arada sahibi Aşil Samancı (1870-1942) tarafından çekilmiş, çeşitli dergiler tarafından da kullanılmıştır. Bkz. İsmail Bey'in *Hâtıra-i Seyahât (bundan sonra Hâtırâ)*'ı, s.

riye, Tanin, Sabah, Yeni İkdâm, İttihad, Rumeli, Senin, Ziya gibi bir kısım başkent ve taşra basını ile dış basını hatırlamak mümkündür. Sultan Reşad'ın Rumeli gezisi döneminde olduğu gibi,² günümüzde de kitap,³ makale,⁴ tebliğ⁵ veya mezuniyet tezleri⁶ şeklinde bir kısım çalışmalara konu oluşturmuş bulunmaktadır. Şüphesiz her biri değerli olan bu malzeme ve çalışmalar yanında, olayın bizzat içinde bulunanların bildikleri ve gördüklerinin farklı bir kıymet taşıyacağına şüphe yoktur. Söz konusu geziyi öğrenmek ve anlamak isteyenlerin bu açıdan da şanslı olduklarını düşünebiliriz. Çünkü geziye katılan Sultan Reşad'ın iki mabeyincisi Lütfi Simavi⁷ ve Halit Ziya Uşaklıgil,⁸ hatıraları arasında bu konuya geniş yer vermiş bulunmaktadırlar. Biz halihazır çalışmamızda işte bu iyi bilinen ve muhtelif boyutlarda araştırmalara konu oluşturmuş bulunan geziyi, bugüne kadar bilinmeyen bir şahidinin tanıklığıyla tekrar gündeme getirmek ve bazı özlü değerlendirmelerde bulunmak istiyoruz.

Bundan birkaç sene önce Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nde bulunan yazmaların tasnifi sırasında tespit ettiğimiz Sultan Reşad'ın Rumeli ziyaretinin bilinmeyen bu şahidi, Padişah'ın kayın biraderi ve Saray'da üçüncü mabeyinci olarak görev yapan İbrahim Efendi'nin oğlu İsmail (Tuncu) Bey'dir. İsmail (Tuncu) Bey, daha sonra 4-12 Haziran 1912 tarihleri arasında gerçekleştirilecek olan ve Padişah'ın da yakından ilgileneceği Mevlevî heyetinin Konya seyahatine de katılarak hatıralarını bugün elimizde bulunan bir deftere *Konya Seyahati Hâtıraları*⁹ başlığıyla kaydettiği gibi,

114 (...*muvâcehede oturan resmî paşa Apollon Költer biraderler oturuyordu*). Ayr. Bkz. Semavi Eyice, "Kosova'da "Meşhed-i Hüdâvendigâr" ve Gâzi Mestan Türbesi", *İÜEF Tarih Dergisi*, c. XII, S. 16 (İstanbul 1962), s. 77, d. not 20.

² Kosova Merkez Nâibi Hüseyin Şevket, *Kosova Sahrası (Mazîyi İhya Âtîyi İlá Eden) Bir Mahşer-i İkbâl*, Selanik, Mayıs 1327. Bu eserin kısa tanıtımı için bkz. Semavi Eyice, a.g.m., s. 78-79, d. not 23.

³ Mevlüt Çelebi, *Sultan Reşad'ın Rumeli Seyahati*, İzmir, 1999.

⁴ Ubeydullah Es'ad, "İstanbul'dan Meşhed-i Hüdâvendigâr'a", *Resimli Kitap*, c. V, S. 30 (İstanbul Mayıs 1327), s. 511-533 (Bu makalenin ilk bölümünden sonrası yayınlanmamıştır); "Seyahat-i Hümayûn Tafsilâtü Rûznâme", *Donanma Mecmuası*, Sene 2, S. 16 (İstanbul Haziran 1327), s. 1463-1470; Lütfi (Simavi) Bey, "Sultan Reşad'ın Rumeli Seyahati", *Resimli Tarih Mecmuası*, c. VI, S. 63 (İstanbul, Mart 1955), s. 3706-3710; Feridun Kandemir (Haydar Vaner'den naklen), "Sultan Reşad'ın Rumeli Seyahati", *Yeni Tarih Dünyası*, c. II-III, S. 19-22 (İstanbul, 15 Haziran-1 Ağustos 1954), s. 747-750, 858-860; Nahid Sırrı Örik, "Balkan Harbi Arefesinde Sultan Reşad'ın Rumeli Seyahati", *Hayat Tarih Mecmuası*, c. III, S. 26 (İstanbul Mart 1967), s. 26-31; Mevlüt Çelebi, "Osmanlıcılığ İhya Girişimi; Sultan Reşad'ın Rumeli Seyahati", *Osmanlı*, Ankara, 1999, c. II, s. 527-531.

⁵ Selçuk Mülayim, "Sultan Reşad'ın Rumeli Seyahati", *Balkanlar'da Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisî Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, 2000, c. I, s. 477-481.

⁶ Nuran Ademi, *Sultan Reşad'ın (V. Mehmed) Rumeli Seyahati*, Ankara, 2000, Yayınlanmamış Lisans Tezi, A. Ü. İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi.

⁷ Lütfi Simavi, *Sultan Mehmed Reşad, Vahdettin ve Osmanlı Sarayının Son Günleri*, İstanbul, 2006, s. 129-147.

⁸ Halit Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi Son Hatıralar*, İstanbul, 1941, c. II, s. 148-205.

⁹ Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi T.I/265 numarada kayıtlı bu defter bir tebliğ çerçevesinde değerlendirilmiş bulunmaktadır. Bkz. Nesimi Yazıcı-Mehmet Akkuş, "Mevlevî Tarikatı Müntesibi Sultan V. Mehmed Reşad Döneminde Hey'et-i Mevleviyye'nin Konya Ziyareti Günlüğü (4-12 Haziran 1912)", *Uluslararası Mevlânâ Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul, 2010, c. I, s. 123-174.

Rumeli seyahatini de *Hâtıra-i Seyahât*¹⁰ adı ile kaleme almış bulunmaktadır. Her birinde 23 satır bulunan 91 varak (182 sayfa)'tan ibaret rik'a yazı türünde kaleme alınmış, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nde Y.I/266 numarada kayıtlı bu eserde, doğal olarak söz konusu seyahat güzergâhı ile birlikte, Priştine ve Kosova Sahrası hakkında ilk elden muhtelif bilgi ve değerlendirmeler bulunmaktadır. Kosova tarihine küçük de olsa bir katkı oluşturmasını arzuladığımız çalışmamızda biz, işte bu önemli yazmayı özlü biçimde tanıttıktan sonra Kosova ile ilgili bölüm konusunda ise bazı değerlendirmeler yapmayı öngörmekteyiz.¹¹

1942'de hayatta olduğunu bildiğimiz İsmail (Tuncu) Bey hakkında bütün çabalarımıza rağmen, şu ana kadar çok az bilgiye ulaşabildik. Buna göre İsmail (Tuncu) Bey 1890'da İstanbul'da Çerkez asıllı bir ailenin oğlu olarak dünyaya gelmişti. Babası İbrahim Bey, Sultan Reşad (1908-1918)'ın ikinci eşinin kardeşiydi ve Saray'da Üçüncü Mabeyinci olarak görev yapmaktaydı. İsmail (Tuncu) Bey, burada sözü edilen seyahatlere Sultan'ın eşi olan halası ve kuzeni Şehzade Ömer Hilmi Bey sayesinde özel bir konumda katılmış, gayet meraklı ve aynı zamanda iyi bir gözlemci olması yanında, herhangi bir görevi de bulunmaması dolayısıyla not tutmak, hattâ gerektiğinde plan çizmek, resim çekmek ve yapmak için yeterli vakit ve imkânı bulmakta zorluk çekmemiştir. Elimizdeki iki defterden birincisi olan *Hâtıra-i Seyahât* da, işte bu notların yazarımız tarafından temize çekilmesiyle oluşmuş bulunmaktadır.¹²

Bilindiği gibi Sultan Reşad ilerlemiş yaşına rağmen ülke içerisinde İzmit, Bursa ve Edirne'ye kadar uzanan kısa mesafe ve süreli bazı geziler yaptıktan sonra, 5 ilâ 26 Haziran 1911 tarihleri arasında üç hafta süren uzunca bir Rumeli seyahatine çıkmıştı. İstanbul'dan başlayıp Çanakkale-Selanik-Üsküp-Priştine (Kosova Sahrası)-Selanik-Manastır'a uzandıktan sonra Selanik ve Çanakkale üzerinden İstanbul'a dönüşüyle son bulan bu üç haftalık gezinin en önemli hedefi, dönemin ifadesiyle *te'lif-i kulüb ve temin-i ittihad, ittihad-ı anâsır* yani farklı din ve etnik kökenden Osmanlı vatandaşları arasındaki kırımlıkları gidermek, iyi ilişkileri geliştirip, devlete bağlılıklarının güçlendirilmesine katkıda bulunmaktır. Çünkü Halife-i Müslimîn olan Sultan ve devletin esasını oluşturan Müslüman halkla Arnavutlar aynı dine mensuplardı ve Arnavutlar arasında son dönemde ortaya çıkan huzursuzluklar dolayısıyla, İslâm

¹⁰ Her iki seyahatnâmenin özlü bir değerlendirmesi için bkz. Nesimi Yazıcı, "İsmail (Tuncu) Bey'in Seyahatleri ve Seyahat Yazıları", *Kültür*, Kış 2008/2009, S. 13 (İstanbul Aralık-Şubat 2008/2009), s. 82-89.

¹¹ Kosova ve Türk tarihindeki yeri için bkz. M. Münir Aktepe, "Kosova", *İA.*, c. VI, s. 869-876; M. Münir Aktepe, "Kosova", *DİA.*, c. XXVI, s. 216-219; Feridun Emecen, "Kosova Savaşları", *DİA.*, c. XXVI, s. 221-224; Machiel Kiel, "Priştine", *DİA.*, c. XXXIV, s. 346-348; Mucize Ünlü, *Kosova Vilâyeti'nin İdarî ve Sosyal Yapısı (1877-1912)*, Samsun, 2002, Yayınlanmamış Doktora Tezi; *Kosova Zaferi'nin 600. Yıldönümü Sempozyumu*, Ankara, 1992.

¹² İsmail (Tuncu) Bey'in iki seyahatünde tuttuğu notlardan oluşan defterlerin Maliye Bakanlığı İstanbul Üç Numaralı Vergi İtiraz Komisyonu Başkanlığı'ndan emekli Ali Arslanoğlu tarafından Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'ne başlanılmış olduğu, söz konusu kütüphane kayıtlarından anlaşılmaktadır.

müşterekliğine vurgu yapılmasında yarar vardı. Bunun yanında Rumeli'de elde kalan bölgelerde muhtelif mezheplere mensup Hıristiyan ve Yahudi Osmanlı yurttaşları yaşamaktaydılar ki, bunların da devlete bağlılıklarının devamı için Padişah'ın, iyi hazırlanmış bir program çerçevesinde, bölgeyi ziyaretinin önemli faydalar sağlayacağı düşünülmekteydi. Nihayet yüzyıllar önce dedeleri *evlâd-ı fâtihân* olarak Rumeli'ye gelmiş olan Müslüman Türk ahaliye de moral vermek gerekliydi. Bunlar esas olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bu devrede önde tuttuğu görüşlerdi. Bu haliyle bu seyahat programının, diğerleri yanında en önemli ayağını Padişah'ın Priştine'ye gidiş ve burada Meşhed-i Hüdâvendigâr (Murad-ı Hüdâvendigâr Türbesi)'in¹³ ziyaretiyle Kosova Sahrası'nda kılınacak Cuma namazı ve bu sırada verilecek mesajlar oluşturmaktaydı.

Sultan Reşad'ın şehzadeler Ziyaeddin Osman ve Ömer Hilmi efendileri de birlikte götürdüğü Rumeli seyahatinde, devlet ileri gelenlerinden başta Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa olmak üzere Bahriye Nazırı Mahmud Muhtar Paşa, Dahiliye Nazırı Halil Bey, Maarif Nazırı Abdurrahman Şeref Bey, Başyaver Hurşid Paşa, Başkâtip Halit Ziya (Uşaklıgil), Başmabeyinci Lütfi (Simavi) beyler ve ayrıca oldukça kalabalık bir görevli ve hizmetli topluluğu da bulunmuştur. 5 Haziran 1911 Pazartesi günü İstanbul'dan büyük ve gösterişli bir törenle Selanik'e gitmek üzere yola çıkan Padişah ve yakın çevresi, Donanma Cemiyeti'nce ordumuza kazandırılan Barbaros Hayreddin Paşa, yanındakilerin bir kısmı ise Mesudiye zırhlısında ve Gülcemal vapurunda seyahat etmişlerdir. Refakatte diğer bazı harp ve yolcu gemileri de bulunmaktadır.

İstanbul'dan ayrılışın ertesi günü uğranılan ve kısa süre kalınan ilk merkez yol üzerindeki Çanakkale'dir. Burada Padişah büyük coşkuyla karşılanmıştır. Karşılایıcılar arasında Müslüman öğrenciler kadar, Gayrimüslim öğrenciler ve çok kalabalık topluluklar halinde halk da bulunmaktadır. Zaten bu durum, yani Sultan'a Müslüman halk kadar, her din ve mezhepten Osmanlı yurttaşlarının yakından ve candan ilgi göstermeleri, bütün gezi boyunca hiç değişmeyecek bir olgudur. Çanakkale'den sonra Selanik'e devam edilmiş, yolda donanmaya bağlı güçler tarafından çeşitli askerî tatbikatlar gerçekleştirilmiştir.

Sultan Reşad ve beraberindekileri taşıyan gemiler 7 Haziran Çarşamba günü Selanik limanına vardılarsa da Padişah programı gereği o günü ve geceyi Barbaros zırhlısında geçirmiş, şehre ertesi gün çıkmış, bu sırada her din ve etnik kökenden Osmanlı vatandaşlarının katıldığı parlak törenler yapılmıştır. 11 Haziran Pazar günü

¹³ Geniş bilgi için bkz. Semavi Eyice, "Kosova'da "Meşhed-i Hüdâvendigâr" ve Gâzi Mestan Türbesi", *İÜEF Tarih Dergisi*, c. XII, S. 16 (İstanbul 1962), s. 71-82; Hakkı Önkal, *Osmanlı Hanedan Türbeleri*, Ankara, 1992, s. 278-279; Raif Virmiça, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri I*, Ankara, 1999, s. 10-14; Selçuk Mülayim, "Sultan Reşad'ın Rumeli Seyahati", *Balkanlar'da Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisini Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, 2000, c. I, s. 477-481; İbrahim Soyyiğit, *15467 Numaralı Kosova Nahiyesi Temettuât Defterinin Tahlil ve Değerlendirilmesi*, Adapazarı, 2002, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Üsküb'e gidişine kadar Selanik'te ikametini için hazırlanan Hükümet Konağı'nda kalan Sultan Reşad, bu süre içerisinde halkla yakından temaslarda bulunmasını sağlayacak bir program uygulamış, bu arada Müslümanlar yanında Hristiyan ve Yahudilerden oluşan çeşitli heyetleri kabul etmiş, seyahati sırasında gerçekleştireceği üç Cuma selamlığından birincisinde namazını Ayasofya Camii'nde¹⁴ kılmıştır. Tabiatıyla camiye gidiş ve gelişi göz kamaştırıcı bir törenle olmuştur. Şu ifadeler İsmail Bey'e aittir; "*Cami-i şerîfin önü süvari ve piyade askerle dolu. Geniş bir avlu ve ortada şadırvan olan Ayasofya Camii ihtimal bu ana kadar kubbesi altına bu kadar muhtelif din ve mezhepte insan cem' etmemiştir*".

Ayasofya Camii'ndeki Cuma namazını takiben önce Âyândan Manastırlı İsmail Hakkı Efendi¹⁵ kürsüye çıkarak, '*İslâm'da birlik ve çalışma konulu*' bir vaaz vermiş, daha sonra Bedüzzaman¹⁶ diye tanınacak olan Said Kürdi de millî kıyafetiyle kürsüde kısa bir hitabede bulunmuştur.

Sultan Reşad'ın Cumartesi günü programı içerisinde Selanik Mevlevihanesi'ni ziyaret bulunmaktadır. Kendisi de Mevlevî tarikatına mensup olan Padişah'ın, ikinci namazını da içine alan iki saatlik bu ziyaretinde karşılıklı iltifat ve ikramlar yanında, kısa bir âyin de gerçekleştirilmiştir.¹⁷ Bu arada Sultan Reşad'ın inisiyatifiyle burada Atatürk Köşkü'nde bulunan kardeşi eski sultan II. Abdülhamid (1876-1908), Halit Ziya (Uşaklıgil) Bey ve Hadi Paşa tarafından ziyaret edilerek gezi hakkında kendisine bilgi verilmiş, bir ihtiyacı olup olmadığı sorulmuştur. Bu konu Halit Ziya Uşaklıgil'in *Saray ve Ötesi Son Hatıralar* isimli kitabında teferruatlı biçimde anlatılmış bulunmaktadır. Padişah'ın Selanik ziyaretleriyle ilgili olarak eklenmesinin yerinde olacağını düşündüğümüz bir husus da, şerefine şehrin gerçekten göz alıcı tâk-ı zaferlerle süslenmiş olması,¹⁸ ayrıca da muhtelif kişilere verdiği hediyeler yanında Bulgar, Rum ve

¹⁴ Osmanlıların Selanik'i almalarından sonra kiliseden camiye çevrilmiş olan bu yapı daha sonra tekrar kilise haline getirilmiştir. Semavi Eyice, "Ayasofya Camii", *DİA.*, c. IV, s. 221-222.

¹⁵ Konya asıllı dedesi Abdülvehhâb Zâimî, Vak'a-i Hayriye esnasında kaçarak Manastır'a yerleşmiş bulunan İsmail Hakkı Efendi (1846-1912), daha sonra nispet edileceği bu şehirde doğmuş olmasına rağmen ilk tahsilini müteakip öğrenimini İstanbul'da devam ettirmiş, dönemin önemli din bilginlerinden biridir. Salih Sabri Yavuz, "Manastırlı İsmail Hakkı", *DİA.*, c. XXVII, s. 563-564.

¹⁶ Said-i Nursî için bkz. Alparslan Açıkgöç, "Said Nursî", *DİA.*, c. XXXV, s. 565-572.

¹⁷ Mehmet Ali Gökaçtı, "Balkanlarda Mevlevîliğin Gelişimi ve Selanik Mevlevihânesi", *Tarih ve Toplum*, c. XXXIV, S. 201 (İstanbul Eylül 2000), s. 46-55; A. Süheyl Ünver, "Selanik Mevlevihânesi", *Mevlana Yılı*, Konya, 1963.

¹⁸ Geçici süreler için hazırlanan tâk ve gerçek birer mimarî eser mahiyetindeki tâk-ı zaferler için bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1971, c. III, s. 382; Celâl Esad Arseven, *Sanat Ansiklopedisi*, İstanbul, 1983, c. IV, s. 1901-3; Selanik'te kurulan tâk-ı zaferler heyet üyelerinin de dikkatlerini çekmişti; Bkz. *Hâtırat*, s. 10, 18, 19, 24, 35-36, 38-41, 120, 125; Söz konusu tâklarla ilgili olarak Lütfi Simavi Bey; "*Caddelelere dikilen zafer tâkları, zaten güzel bir şehir olan Selanik'e ayrı bir güzellik ve tatlılık katmaktaydı*" demektedir. Bkz. *a.g.e.*, s. 135; Burada sözü edilen tâklarla ilgili olarak bir albüm de hazırlanmıştı. Bkz. İsmail (Tuncu) Bey, *Hâtırat*, s. 22, 41; Mevlut Çelebi, *Sultan Reşad'ın Rumeli Seyahati*, s. 6, 70-71'de hakkında özlü bilgi verdiği albüm Selanik'te yayımlanan *Journal de Salonique* gazetesinin başyazarı Levi Sam'ın Fransızca-Türkçe olarak hazırlanmış (*Sevgili Padişahımız Efendimiz Sultan Mehmed*

Yahudi tebaanın sosyal amaçlı çeşitli kuruluşlarına, hiçbir ayırım yapmaksızın, önemli miktarlarda yardımlar yapmasıdır ki, bu durum da bundan sonra ziyaret dilecek merkezlerin hepsi için aynen geçerli olacaktır.

Padişah ve beraberindekiler 11 Haziran Pazar sabahı saat sekizde Üsküb'e müteveccihen biri öncü olmak üzere, iki trenle yola çıkmışlardır. Yol boyu askerî birliklerce çok sıkı emniyet tedbirleri alınmış olup, muhafazayı üstlenen güçler önde giden trende yer almışlardır. İsmail (Tuncu) Bey, Selanik-Üsküb arasındaki istasyonları ve birinin diğerine olan mesafesinin listesini, notlarına bir numara ile eklediğini ifade etmekte ise de, bu liste hatıralarını kaydettiği defter içerisinde bulunmamaktadır. Bununla birlikte yol boyu gözlemlerini eksiksiz olarak kaydetmiş olduğu görülmektedir. Nitekim onun anlatımından Gömenice istasyonunda Padişah'ın, mahallî hükümet yetkilileri, asker, Türkler yanında Rum ve Bulgar öğrenciler, beraberlerinde imam ve rahipler olduğu halde her din ve etnik kökenden ahâlî tarafından karşılandığını öğrenmekteyiz. Yoldaki istasyonlarda Padişah'ın çoğu defa yavaşlayan treninin, kendisine tahsis edilen özel vagonunun penceresinde görünerek halkı selamlamasıyla yetinildiyse de, kısa süreli durma imkânı olan bütün istasyonlarda Gömenice'dekinin benzeri, yani her etnik köken ve dinî inançtan Osmanlı yurttaşlarınının Padişah'ı samimiyetle bağrılarına basmaları hususu sürekli olarak tekrarlanmıştı. Tabiatıyla bu durum tek taraflı bir gösteriden ibaret değildi ve Sultan Reşad da halka ve özellikle de her din ve milletten çocuklara samimi sevgisini göstermekten geri kalmamıştı.

Sultan Reşad'ın Üsküb'deki karşılayıcılarından bir kısmı Selanik'e kadar gelerek onun treniyle dönmüşlerdir ki, bunlar arasında Üsküb Belediye Reisi de bulunmaktaydı. Diğer karşılayıcılar ise Köprüle'ye kadar gelmişlerdi.

Köprülü'de Müslümanlar yanında Rum ve Bulgarlar birlikte yaşamaktaydılar ve pek şaşaalı bir biçimde hazırlanmış olan istasyonda Padişah'ı coşkun bir tezâhüratla karşılamışlardı. Tren durur durmaz başta Sadrâzam ve nâzırlar, sonra mabeyinciler, Başkâtip, yâverler trenden inerek Padişah'ın vagonunun önünde yerlerini almışlardı. Öte taraftan erkân-ı hükümet, eşrâf-ı belde, Müftü Efendi, rüesâ-yı rûhâniye Padişah tarafından, bir salon tarzında düzenlenmiş olan vagonunda kabul edilmişler ve kendilerine iltifat edilmiştir. Bu arada kurbanlar kesilmiş, Sadrâzam ve nâzırlar karşılayıcılarla kısa da olsa samimi sohbetlerde bulunmuşlardır. Burada ayrıca tarihî kıymeti olan, çok eski ve bir ucunda *'Mâşâallah'* ibâresi okunan bir sancak, kılıfı içerisinde Padişah'a takdim edilmiştir. Sultan Murad-ı Hüdâvendigâr

---

Hân-ı Hâmis Hazretlerinin Selânik'i Teşrifleri Hatırasıdır/Souvenir du Voyage de S. M. I. Le Sultan Mehmed V à Salonique, Selanik, 1327 olup bir nüshası (İBB Atatürk Kitaplığı Nadir Eserler Bel_Osm_O.00359)'de bulunmaktadır. Tebliğimizi sunduğumuz dönemde ulaşamadığımız bu esere, uzun araştırmalardan sonra Orhan Çolak Bey'in delaleti, Hanife Gökdoğan Hanımefendi'nin yardımlarıyla ulaşmamız mümkün olmuştur. Her iki kardeşimiz bu hizmetleri dolayısıyla en içten teşekkürlerimizi hak etmiş bulunmaktadır.

(1362-1389)'a¹⁹ ait olduğu rivayet edilen sancağı eline alarak inceleyen Padişah; “İnşallah bu sancak daha çok fütûhâta alem olur” demiştir. Bu arada on yaşında Dimçe isimli bir Bulgar çocuğu Padişah’a takdim edilmiştir. Dimçe’nin çok güzel bir Türkçe ile ve ‘*Bizi bizden ziyade seven sevgili babamız! Bizi bizden ziyade düşünen canımız Padişahımız!*’ gibi cümlelerle süslediği kısa bir hitapta bulunarak; ‘*Kendisinin Bulgar asıllı Osmanlı tebaasının sadâkat ve hissiyatına tercüman olduğunu, altı yüz seneden beri yek vücüt yaşayan bu milletin çocuklarının bu vatan uğrunda ölmeyi yine cana minnet bileceklerini*’ ifade etmesi, hazır bulunanları hayrete düşürdüğü gibi, çok da memnun etmiştir. Bundan sonra mini mini bir Türk kıza hitapta bulunarak; “*Sen bize bugün yeni bir hayat, yeni bir istikbal verdin*” demiş, Padişah da memnuniyetini çocuklara iltifat ederek ve uygun hediyeler vererek gösterdiği gibi, Dimçe’nin ailesinin kabul etmesi şartıyla çocuğu İstanbul’da bütün masraflarını karşılayarak okutmak istediğini bildirmiştir. İsmail (Tuncu) Bey’in hatıralarını temize çektiği sırada Dimçe ve kendisiyle birlikte ‘*muhtelif cins ve mezhepten*’ üç dört çocuk Padişah adına okutulmak üzere İstanbul’a getirilmiş bulunmaktaydılar.²⁰ Bir örnek olarak verdiğimiz Köprülü’deki törenin benzerleri diğer birçok merkezde de tekrarlanmıştır.

Padişah’ın treni Üsküb’e akşama yakın geldiğinde, coşkulu bir karşılama töreni yapılmıştır. İstasyondaki törende her din ve etnik kökenden Osmanlı yurttaşları, bunların ileri gelenleri hazır bulunmuştur. Burada Pazartesi, Salı, Çarşamba günleri kalan Padişah Mekteb-i Sultanî’de misafir edilmiş, çeşitli temas ve ziyaretlerde bulunmuştur. Bu arada Üsküb Belediye Reisliği de yapmış olan Sâlih Âsım Bey tarafından Üsküb’le ilgili olarak, bizim daha önce bir çalışmamızda değerlendirmeye çalıştığımız, bir kitapçık hazırlanmış ve Padişah’a takdim edilmiştir.²¹

İlk akşam Padişah’ın kaldığı Meteb-i Sultanî bahçesinde büyük kalabalıklar toplanmıştır. Bu arada Üsküb’e hayran kalan ve hatıraları arasında buraya geniş yer ayıran İsmail (Tuncu) Bey’den küçük bir alıntı yapmak Üsküb’teki durumu daha iyi kavramamıza imkân verecektir; “*Müslim ve Hristiyan mektep muallimleri ve talebesi kolkola girmişler, bayraklar ve meş’alelerle muntazam alaylar halinde bahçeye girerek, balkonun önünde tezahüratta bulunarak ‘Padişahım çok yaşa!’ duasını tekrarlayarak durdular. Hükümdâr-ı alî-kadr bu alaydan ve muhtelif anâsırdan beş kız ve beş erkek çocuğun nezd-i şâhâneye îsâlini ferman buyurdular.*

¹⁹ I. Murad için bkz. Halil İnalçık, “Murad I”, *DİA*, c. XXXI, s. 156-164.

²⁰ Bu konuyla ilgili örnek olmak üzere birkaç Arşiv belgesi verebiliriz. *BOA*, MV., D. 154, G. 59, 13/B/1329; *BOA*, DH.İD., D. 60, G. 20, 13/S/1331.

²¹ Bu konuda tarafımızdan hazırlanan “Sâlih Âsım’ın Eserlerinde Üsküb” başlıklı tebliğimizde (*Tarih Boyunca Balkanlardan Kafkaslara Türk Dünyası Semineri Bildiriler*, İstanbul, 1996, s. 49-61) değerlendirilmiş bulunmaktadır. Yine bu konu daha sonra arşiv vesikalarından da faydalanılarak Yüksel Çelik, “Sultan Reşad’ın Rumeli Seyahati Esnasında Salih Asım Bey Tarafından Takdim Edilen Üsküb Tarihçesi”, İslâm Konferansı Teşkilâtı İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırmaları Merkezi (IRCICA) ile Makedonya Bilimler ve Sanatlar Akademisi (MANU) (Üsküb 13-17 Ekim 2010) tarafından müştereken düzenlenen *Balkanlarda İslâm Medeniyeti Dördüncü Uluslararası Kongresi*’ne bir tebliğ olarak sunulmuş bulunmaktadır.

Şevket-meâbın fermanı üzerine tâlibât ve talebe arasından derhal tefrik olunan on çocuk nezd-i hümayûna Ser-karîn delâletiyle îsâl edildi. Zât-ı hümayûnları bu çocukları okşayarak ayrı ayrı isimleri ve sınıflarını sordular. Kızlara birer elmas iğne, erkeklere yeni basılan sikkelerden liralara îhsan buyurdular; 'Böyle kardeş gibi geçininiz, muhabbetiniz devam etsin. Ben de pederlik vazifesini bilâ-istisnâ ifa ederim' cümlesiyle taltif buyurdular".

Sultan Reşad ve yanındakiler 15 Haziran Perşembe sabahı trenle, yaklaşık iki gün kalacakları Priştine'ye geçtiler. Gelişte olduğu gibi gidişte de resmî görevliler yanında Türk, Arnavut, Sırp, Bulgar, Rum, Ulah halk kalabalık gruplar halinde uğurlama töreninde hazır bulunmuştu. Yine daha önceki güzergâh benzeri Padişah'ın heyeti Üsküp-Priştine arasında da yol boyunca coşkun gösterilerle karşılanmıştı.

Sultan V. Mehmed Reşad ve beraberindekileri taşıyan özel tren ezanî saatle 05.10'da Priştine istasyonuna girmiştir. Bu arada bir yandan toplar atılırken, diğer yandan bando tarafından seslendirilen marşlar eşliğinde ileri gelen memurlar, askerler, mebuslar, Belediye meclis üyeleri, bölgenin ve şehrin önde gelenleriyle öğrenciler ve çok kalabalık bir halk topluluğunun, o dönemde pek revaçta olan "Çok yasa" tarzındaki dua ve tezahüratlarıyla karşılanan Padişah'la refakatindeki heyet, bir süre istasyonda hazırlanan salonda istirahat etmiş, karşılayıcılarla sohbetle bulunmuştur. Saat 06.17'de ikameti için hazırlanan ve kendisine ait bayrağın çekildiği Hükümet Konağı'na geçen Padişah'a yol boyunca asker, halk ve öğrenciler tarafından tezahürat ve saygı gösterilerinde bulunulmuştur. İsmail (Tuncu) Bey, hatıralarında üç katlı Hükümet Konağı'nın yola bakan üst bölümünün Hükümdar'a ayrıldığını, kendisinin orta katta ve arka tarafa bakan bölümde dört kişilik bir odada kaldığını yazmaktadır. Haziran ortası olmasına rağmen bölgede hava palto giymeyi gerektirecek derecede soğuktur.

İsmail (Tuncu) Bey'in öğle saatlerinde geldiği Priştine'de kısa bir gezinti yapmasından sonrasındaki ilk intibaları, şehrin oldukça mütevazî durumda bulunduğudur. "Burası o (Üsküb) kadar cazibeli değil. Dar sokaklar, ibtidâî şekilde dükkânlar, Arnavut kaldırım döşeli yollar, ahali tam millî kıyafette, memurdan başka fesli kimse yok. Birçok başçı çorbacı dükkânları, abacılar, kunduracılar, lüzumundan fazla kahvehane oturan çok, civardan gelmiş halk nazara çarpmakta, nargile tütün tiryakileri birbirine müsabakat edercesine duman salveriyorlar. Tütün serbest, dirhemle açıkta satılıyor. Uzun saç gibi askılarla asılı, sapsarı, hakikaten câlib-i iştihâ bir halde enzârî celb ediyor. ... Ufak bir çarşı, tahta kepenkli dükkânlar, saçakları geniş dükkân önlerinde oturulacak sedirler var". İmkânlarının yetersizliğine rağmen Priştineliler, Padişah'ı en uygun şartlarda misafir edebilmek için hiçbir fedakârlıktan geri durmamışlardır. Şehir baştanbaşa ışıklandırılmış, bayrak ve fenerlerle süslenmiştir. Cadde ve sokaklar çok kalabalıktır. Her tarafta şenlikler yapılmaktadır. Yemek, akşam ezanı vaktinden yarım saat sonra yenmiş, soğuk ve tren yorgunluğunun da etkisiyle İsmail (Tuncu) Bey, güneşin batışından dört buçuk saat sonra istirahata çekilmiştir.

Priştine ve hattâ Rumeli ziyaretinin en önemli bölümü 16 Haziran 1911 Cuma günü gerçekleştirilecektir. Çünkü bugün Meşhed-i Hüdâvendigâr ziyaret edilip,

yanındaki açık alanda çevreden gelenlerle birlikte Cuma namazı çok kalabalık bir cemaatle kılınacak, böylelikle hem fiilen ve hem de sözlü olarak gezinin amacına uygun en önemli mesajlar verilebilecektir.

Sabah Padişah öncelikle İpek, Senice, Taşlıca gibi çevre sancaklardan gelen heyetleri kabul etmiş, müteâkiben Fatih Sultan Mehmed ve Sultan II. Murad camilerini ziyaret etmiştir. Bu sırada İsmail Bey gayet heyecanlıdır. Hislerini şu cümlelerle ifade eder; “*Aklım fikrim hep orada, o meydan-ı gazâda. Tarihte misli olmayan bir günün azametini cidden düşünmeye değer. Meşhed’e doğru akan bu beşer seylâbı bi-küllihî beyaz baştan ibaret görünüyor. Üç dört yüz bayrak mübalağasız beş yüzden mütecâviz davul zurna ile ovalar inliyordu. Mesbuk tarihî vak’ayn hatırlamak ve onu re’yü’l-ayn görmek bu günü idrakte müsavî idi. Bölük bölük, kafilâ kafilâ insanlar gûyâ çevirme hareketiyle meşgul gibi sağa sola hareket ediyordu*”.

Nihayet saat birde Padişah dört atlı özel arabasıyla, beraberindeki diğer zevât ise hazırlanan arabalara binmiş oldukları halde tören düzeninde Meşhed’e hareket edilmiştir. Yol boyunca en üst düzeyde tedbirler alınmıştır. Saat ikiyi yirmi geçe bir yokuş çıkmış, burada hazırlanan çadırda Padişah on dakika dinlendikten sonra yola devam edilmiştir. Şimdi kafilâ Kosova Ovası’ndadır. Hava İsmail Bey’i türetecek derecede sert rüzgârlı ve soğuk olmasına rağmen tezahüratlarıyla Padişah’a seslenmek isteyen insan kalabalıklarıyla her yer dolmuş vaziyettedir. Arabacıların ifadelerine nazaran bu insanlar yanlarında heybeleri, ekmek çukurları ve su testileri olduğu halde iki üç günden beri buralarda yatıp kalkmaktaydılar. Yaşlı ve oldukça da hasta bulunan Padişah ise, bu seyahatin faydasına inanması dolayısıyla, bütün sıkıntılara sabırla tahammül etmektedir. Nihayet Murad-ı Hüdâvendigâr’ın Türbesi (Meşhed-i Hüdâvendigâr)’ne 700 metre kadar uzaklıktaki yassı tepede kurulan Otağ-ı Hümayûn ile şehzadeler, nâzırlar, mâbeyn erkânıyla kiler, mutfak, levâzım işleri gibi diğer gerekli çadırlarla tam bir ordugâh şeklini almış olan mahalle ulaşılmıştır. Padişah kendisi ve başkumandanlık adına bayrakların çekildiği otağında kısa bir süre dinlenmiştir. Bu sırada çevre tepelerden toplar atılmakta, bandonun çaldığı selam havasına asker ve yüz binlerce halkın “*Çok yaşa*” şeklindeki tezahürât ve duaları karışmaktadır. Arnavut kabileleri her birine Murad-ı Hüdâvendigâr veya diğer Osmanlı sultanları tarafından verilmiş olan hususî bayraklarıyla gelerek ovada yerlerini almışlardır. Bu haliyle her şey mükemmel görünmektedir.

Saat 03.30’da çadırlarda hazırlanan masalarda soğuk kuzu, zeytinyağlı yaprak dolması, sütlü irmik helvası, yumurtalı tavuk ve bol kirazdan ibaret öğle yemeği yenilmiştir. Dikkat çekicidir ki, Padişah ve beraberindekilerin içecekleri su İstanbul’dan getirilmiş Karakulak ve Çitli maden sularıdır. Yemek sonrasında Cuma namazı için abdestler tazelenir. Padişah âheste giden arabasına binerek bugün için özel olarak kurulan minberin yanındaki iki tarafı rüzgârdan muhafazalı olarak hazırlanmış çadıra gelir ve namaz vaktini beklemeye başlar. İsmail Bey, Kosova Sahrası’nda Meşhed-i Hüdâvendigâr’da Cuma namazı kılmaya çevreden geniş katılım olduğunu ve asker de dahil 100/120.000 kişinin toplanmış olabileceğini ifade etmek-

tedir. Namaz öncesi vaazı ve sonrasında duayı Manastırlı İsmail Hakkı Bey yapmıştır.²² Geliniz şimdi sözü İsmail Bey'e bırakalım;

“Cemaat saflar bağlamış, birbiri üzerine oturur derecede sıkışık halde oturmuşlar. Yüksek, beyaz, güzel bir minber yeniden inşa edilmiş. Geniş, mükemmel bir de müezzin mahfeli yapılmış, her tarafları halılarla, şallarla döşenmiş. Minberin sağına ve soluna sancaklar asılmış, pûşîdelerle sarılmış, müezzin mahfelinde hademe-i şâhâne müezzinleri ve imam efendiler hazır bulunuyorlardı. Her tarafta derin sükûnet hüküm-fermâ. Bir tevekkül-i dindârâne ile yüzbinlerce halk boyununu bükmüş Hâlık'ının huzurunda secdeye varmaya hazır idi.

Şimdi çifte ezan okunmaya başladı. Ne mübarek hitap: “Allahü ekber...”. Bu hal karşısında bu ovanın pâyânsız boşluklarını dolduran şu ümmet-i İslâm ne âli hisle mâbûduna secde ediyordu. Saat 4'ü 20 geçce: Öğle, Cuma namazı. Makberî bir sükûn bu misilsiz ovayı kaplamış şimdi iki müezzinin namaza davetini dinliyordu. Ezanın hitâmını müteâkip müezzinler hep birden sünnet tekbirini aldılar. Mahşerden nümûne olan bu cemaat sünnet edâ ediyordu. Daha sonra Cuma namazı için tekrar ezan okundu ve çok câzip halde hazırlanmış olan minbere Priştine Müftüsü çıkarak şu hutbeyi okudu”.

İsmail Bey'in ancak baş kısmını kaydettiği, biraz daha uzunca bir metnine *Donanma Mecmuası*'nın yer verdiği,²³ ayetler ve hadislerle süslenmiş Arapça hutbesinde hatip; öncelikle verdiği sayısız nimetleri dolayısıyla Allah'a hamd etmiş, sonra da Osmanlı Devleti'nin yüceliğini, bütün Müslümanların Halife'si olan Sultan Mehmed Reşad'la birlikte Cuma namazı kılmanın önemini, O'nun bütün tebaasına olan şefkat ve merhametini vurgulamıştır. Hutbenin devamında hatip hazır bulunan cemaate, geçmişte Kur'ân-ı Kerim'de tasvir edildiği şekliyle ve bütün varlıklarıyla Allah yolunda mücadele ederek şahadet şerbetini içenleri hatırlatarak, bu yolda ilerlemiş olan dedelerinin ve babalarının onlara; birlik ve beraberlik içinde bulunarak Allah'ın Peygamberi'nin Halifesi olan Mü'minlerin Emiri'ne itaat etmelerini hatırlattığını belirtmiştir. Hutbe bütün Müslümanların kardeş oldukları, birbirlerini sevmelerinin, kendileri için istediklerini diğer kardeşleri için de istemelerinin gereğini vurgulayan ifadelerle devam etmiştir.²⁴

Cuma namazının kılınmasından sonra Sadrâzam İsmail Hakkı Paşa hazırlanan kürsüye çıkarak önce Padişah'ın nutkunu okumuş, sonra da hazır bulunanlara kendi

²² İçinde bulunulan duruma uygun biçimde kardeşlik, dayanışma, yönetime itaat gibi konuların işlendiği bu vaazın beş sayfalık özet bir metni aynı sene Selanik'te basılmış bulunmaktadır. Manastırlı el-Hâc İsmail Hakkı Efendi, *Kosova Sahrası Mev'izası*, Selanik, 1327. Bu kadar geniş bir alana bir kişinin sesini ulaştırmasının zorluğu açıktır. Nitekim başka kaynaklar (Örnek; H. Yıldırım Ağanoğlu ve arkadaşları, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kosova Vilayeti*, İstanbul, 2007, s. 163) bu konuya şu şekilde bir açıklık getirmektedirler: “*Maiyet-i seniyyede gelmiş olan ulemâ ile ulemâ-yı mahalliye dahi saflar arasında dolaşarak muvahhidine uhuvvet-i Osmanîye nâmına pend etmekte ve şehid-i muazzam Hüdvâvendîgâr-ı Gazi'nin âyât-ı Kur'ânîyye'ye ibtinâen vukû bulan nasâyihî tekrar etmekte ve ehl-i zimmete ibrâz-ı şefkat ve muhâdenet vecibe olduğunu söylemişlerdir*”.

²³ “Şeyhat-i Hümayûn Tafsilâtü Rûznâme”, *Donanma Mecmuası*, Sene 2, S. 16 (İstanbul Haziran 1327), s. 1466.

²⁴ Bu hutbenin *Donanma Mecmuası*'nın s. 1466'daki metnini Ek-II'de verdik.

adına hitap etmiştir. Hutbenin ancak baş kısmını kaydetmiş bulunan İsmail Bey, Padişah'la Sadrâzam'ın nutuklarının *Donanma Mecmuası*'nın 16, 17 ve *Resimli Kıtâb*'ın 30. sayılarında²⁵ bulunduğunu belirtip, her ikisinde de; “Çok mühim ve güzel esaslar ve vaatler vardı. İnşallah bunlar hakkıyla ifa olunarak aradaki nizâ ve şikâk tamamen ortadan kalkar da zavallı bu millet de refah ve saadete huzur ve sükûna kavuşmuş olur” şeklindeki değerlendirmesi ve temennisini dile getirir. İsmail Bey'in *Hâtra-i Seyahât*'inde, bölge halkının ana dili olan Arnavutça'ya çevrilip çevrilmediği konusu üzerinde durmadığı, metinlerini tebliğimizin sonunda ek olarak vereceğimiz bu Türkçe nutukların içeriğini özlü biçimde şu şekilde hatırlatabiliriz.

Sultan V. Mehmed Reşad, Sadrâzam İsmail Hakkı Paşa tarafından okunan nutkunun ilk cümlesinde; buraya devletin yüceltilmesi uğrunda hayatını feda etmekten çekinmeyen Hüdâvendigâr-ı Gazi'nin mübarek türbelerini ziyaret için geldiğini ve kendi hayatını da aynı hedef doğrultusunda vakfettiğini ifade etmiştir. Devamla Padişah, Hüdâvendigâr-ı Gazi'nin aziz hatıralarıyla dopdolu olan bu bölgede geçen sene kan dökülmüş olmasından büyük üzüntü duyduğunu, bu üzücü olayların müsebbiplerinin bozguncular olduğunu, halkın kendisini ne kadar sevdiğini bu defaki ziyaretinde açıkça gördüğünü, bu nedenle de söz konusu hadiselerle karışanların affedildiklerini ilan etmiştir. Kan gütmenin kötülüğünü ve bunun kaldırılması gerektiğini vurgulayan Padişah, bu yolda borçları olanlara kullanılmak üzere kendi özel varlığından yeterli para verdiğini, Arnavut evlatlarının tamamının, kurtuluşun kanunlara uymakta olduğunu bilerek, bozgunculara uymaz, kan gütme âdetini terk ederlerse bundan Hüdâvendigâr-ı Gazi'nin aziz ruhunun şâd olacağını bildirmiştir. Son olarak da Padişah, millet ve devletin yücelmesi ve refahı yolundaki dualarının kabul olmasını Yüce Tanrı'dan tazarrû ve niyaz ederek sözlerini tamamlamıştır.²⁶

Sadrâzam İsmail Hakkı Paşa ise “*Arnavut Kardeşlerim!*” hitabıyla başladığı nutkunun²⁷ ilk cümlesinde, Osmanlıların Rumeli'deki varlıklarının temelini Kosova Meydan Muharebesi'nde atılmış olduğunu vurguladıktan sonra konuşmasını, Padişah'ın halihazır ziyaretinin, kendileri ve bölge halkı açısından taşıdığı önemi vurgulayarak devam ettirmiştir. Dikkat çekicidir ki Sadrâzam konuşmasının hemen başında, Kosova Sahrası'nda kılınan Cuma namazını Arafat'taki vakfeye benzetmiştir. Bölgede geçen sene ortaya çıkan sıkıntıları hatırlatan Sadrâzam, halkın devletine ve Padişahına bağlı olduğunu, bazı câhillerin eseri olan olayların bir daha tekrar edilmeyeceği ve edilmemesinin lüzumuna vurgu yapmıştır. Arnavutluğun Padişah'ın tacının en kıymetli bir pırlantası, bir mücevheri olduğunu, Arnavutların da Padişah ve devletleri için canlarını vermeye hazır olduklarını ifade etmiştir.

²⁵ *Donanma Mecmuası*'nin 16. sayısında İsmail Bey'in sözünü ettiği metinler bulunmaktaysa da, *Resimli Kıtâb*'ın anılan sayısında böyle bir kayıt yer almamaktadır.

²⁶ Bu nutkun metni Osmanlı Arşiv kaynaklarında olduğu gibi (*Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kosova Vilayeti*, s. 162-163), dönemin basımında da (Örnek: *Donanma Mecmuası*, S. 16, s. 1466-1467) bulunmaktadır. Tam metin için bkz. Ek-III

²⁷ Bu nutkun metni için bkz. *Donanma Mecmuası*, S. 16, s. 1467-1469. Ek-IV.

Sözlerine dinleyenlerin tasvipkâr tezahüratları arasında devam eden Sadrâzam, iki konuya vurgu yapmıştır. Birincisi halkın yanıltıldığı, fâsitlere inanmamaları gerektiğidir. Sadrazâm'ın altını çizdiği ikinci konu ise kan gütme âdetinin kötülüğü ve bundan mutlak kaçınılmasının lüzumudur. Bunun için bir af kanunu çıkarılıyor ve Padişah da diyetini ödeyemeyenlere 30.000 lira ihsan ediyordu. Kötülüklerin geride kalması gerekiyordu. Padişah kıldığı Cuma namazında bölge halkı ve bütün Osmanlı ülkesi için dua etmişti. Sadrâzam'ın samimi dileği bu duaların Cenab-ı Hak tarafından kabul buyrulması yönündeydi.

İsmail Bey'in hatıralarına göre Cuma namazı kılınip dua, niyaz ve nutuklardan sonra Padişah, büyük dedesi Murad-ı Hüdâvendigâr'ın türbesine geçmiştir. Burada askerler ve türbedâr tarafından karşılanan Sultan V. Mehmed Reşad, sandukanın başucunda Fatıha okumuş, ecdadının ruhlarının şâd olması için dua etmiştir. Bu sırada kendisine pek ender görülen süt beyaz renkte malağıyla birlikte bir manda hediye edilen Padişah, bunların İstanbul'a götürülmesi emrini verdikten sonra gelişte olduğu gibi heyete dâhil olanlarla birlikte Priştine'ye müteveccihen Meşhed-i Hüdâvendigâr'dan ayrılmıştır. İsmail Bey bu sıradaki durumu şu şekilde ifadelendiriyor; *"Bu insan deryası arasında yeşil, kırmızı, beyaz renklerde dalgalanan sancaklar kabile ve aşiret teşekküllerini hatırlatmakta, beyaz keçe külahları ve takkeleri Arnavutların binlerce davul ve zurna sesleri semaya velvele salan bir âhenk teşkil etmişti. Mevkib ilerliyor, azîmetimizde indiğimiz yokuşu şimdi çıkıyorduk. Hava müthiş soğuk, nihayet tepeye çıktık, şimdi her iki tarafa hâkim bir vaziyetleyiz. Her taraftan asker, halk bağırıyor "Yaşa Padişah, Çok yaşa, Padişah yaşa yaşa" bu derece samimi ve ruhlı hitabın tesirlerini gözyaşlarımız ifade edebiliyordu. Ondan belîğ bir hitap olamazdı"*.

Yolda kısa süreli bir duraklamadan istifade ile İsmail Bey ve arkadaşları Silistre Başkumandanı Rifat Paşa, Mestan Paşa ve Süleyman paşaların Kosova şehitlerine; *"...hîmayekâr bir şehbâl açmış gibi ovaya hâkim"* bakmakta olan türbelerini ziyaret etmiş, fâühalar okumalarını müteakip Kosova Ovası'na son bir nazar atıp ikinci vakti Priştine'ye hareket etmişlerdi.

Priştine'de bu akşam fevkalâde bir gece geçiriyordu. Şehirden istasyona intikalin güçlüğü dolayısıyla Belediye Reisi'nin daveti sonrasında saat bir buçukta trene gitmek üzere hareket eden İsmail Bey ve heyetin diğer bir kısım üyeleri, saat dörde on kala istasyona varmışlardır. Makineler çalışmadığında kompartımanda oldukça sıkıntılı bir gece geçirilmiş, hattâ kuşeti yukarıya bağlayan kolonları takmayan İsmail Bey üst kattan yere düşmüştür.

Birincisi kılavuz (öncü) olmak üzere iki trenle seyahat eden Padişah'ın hareket saatinin iyi duyurulmamış olması, Priştinelilerin ve özellikle de çevreden gelen misafirlerin uğurlama sırasında istasyonda yeterince hazır bulunamamalarına sebep olmuştu. Nihayet saat bire doğru Sultan V. Mehmed Reşad ve maiyetindekiler istasyona gelmişlerdir. Törenden sonra özel vagonuna binen Padişah, bandonun çalması olduğu marşlara karışan top sesleri ve *"Yaşa yaşa"* tezahüratları arasında *"Cümlemini Allah'a emanet eyledim. İnşallah yine görüşürüz"* cümleleriyle Priştinelilere veda ederken, tren alafrağa saat dokuzda Selanik'e doğru hareket etmişti.

İsmail Bey'in, Padişah'ın Priştine ziyaretiyle ilgili olarak verdiği bilgiler bir eksiğiyle burada bitmektedir. O da, her yerde olduğu gibi burada da Padişah'ın oldukça cömert ve bölge yöneticilerine karşı iltifatkâr davranmış olduğudur. Bu çerçevede Padişah, kan davaları dolayısıyla diyet ödeyemeyecek kadar fakir olanlara ulaştırılmak üzere 30.000, bölgedeki okulların muhtaç öğrencilerine dağıtılmak üzere 1.000, Meşhed-i Hüdâvendigâr civarında yapılacak medrese için 5.000 lira olmak üzere toplam 36.000 lira ihşanda bulunmuştur. Bunlara ek olarak Priştine fukarasına 200, okullara 200, medreselere 200, Taşlıca'da inşa ettirilecek okula 200, Senice, Prizren, İpek kazalarının okullarına 100'er lira vermiştir. Ayrıca törenler boyunca tarlaları zarar gören çiftçilere 100 lira bağışlamıştır.²⁸ Bu arada Kosova Valisi'ne altın ve gümüş imtiyaz madalyası ihşan ederek, kendisini bizzat huzuruna kabul ile görülen tertibatın mükemmeliyetinden dolayı memnûniyetini bildirmiştir. Bunun yanında hemen diğer bütün ilgililer de Padişah'ın takdir ve taltifine mazhar olmuşlardır.

Sultan Reşad 17 Haziran 1911 Cumartesi günü geldiği yoldan Selanik'e döndü. Güzergâhındaki Gevgili istasyonunda, program gereği on dakika duruldu. Karşılaşma için, kurbanların kesilmesi dâhil, gerekenler eksiksiz yapıldı. Müftü Efendi'nin duasına katılanların hepsi âmin dediler. Fakat dikkat çekici olanı bir papaz tarafından da fasih bir Türkçe ile mükemmel diğer bir duanın yapılmış ve herkesin takdirini kazanmış olmasıdır.

Padişah, Selanik'te bu defa dört gece kaldı, 20 Haziran Salı sabahı yine trenle gezisinin son durağı olarak Manastır'a gitti. Burada da çok büyük kalabalıklar tarafından karşılandı, Belediye Dairesi'nde kaldı. Yapılan törenlere Müslümanlar yanında Bulgar, Ulah, Rum, Musevi ve Sırp'lar da katıldılar. Nitekim bununla ilgili bir değerlendirme cümlesinde İsmail Bey aynen şu ifadeye yer vermektedir; "*Huzura kabul buyrulan birçok muhtelif meslek ve mezhep erbabının yüzlerinde görüp hissettiğim intiba çok kuvvetli ve memnuniyet-bahş bir halde idi*". Tabii karşılaşma ve uğurlamada, her yerde olduğu gibi, çeşitli tarikatlar arasında Mevlevîler baştaydılar.

Padişah Rumeli gezisindeki üçüncü Cuma Selamlığı'nı Manastır'da İshakiye Camii'ne giderek,²⁹ son derece de kalabalık bir cemaatle birlikte gerçekleştirmiştir. İsmail Bey, Cuma sonrasında Ubeydullah Efendi tarafından yapılan vaazdan bahsetmemekle birlikte, '*vatanın ve milletin saadet ve selâmeti ve ordunun daima zafer-yâb olması*' niyazını içeren uzun bir duadan söz etmektedir. Bu vesile ile hatırlanabilecek bir husus da Bedüzzaman'ın 21 Haziran Çarşamba günü Manastır Yeni Camii'nde bir vaaz vereceğinin gazetelerde duyurulmuş olmasıdır.

²⁸ İsmail Bey burada medrese inşası için ikinci defa 5.000 lira ihşanından söz etmekte ise de, biz bunun Meşhed civarındaki medrese için bağışlanan paranın ikinci defa tekrar ifadesinden ibaret olduğunu düşünmekteyiz. Çünkü bu hususu eldeki belgelerden teyit etme imkânı bulunmamaktadır.

²⁹ XVI. yüzyıl başlarında yapılmış olan İshakiye Camii yanındaki medrese, mektep ve tabhanesiyle bir külliye oluşturmakta ve Manastır'ın önemli dini yapıları arasında yer almakta idi. Geniş bilgi için bkz. Semavi Eyce, "İshakiye Camii ve Külliyesi", *DİA*, c. XXII, s. 546-547.

Sultan Reşad ve beraberindeki heyet 24 Haziran'da Manastır'dan Selanik'e gelişlerinde olduğu gibi trenle geçmiş, bu defa burada kalmaksızın hemen gemilere intikal etmişlerdir. Padişah gelişte olduğu gibi Barbaros Hayreddin Paşa, İsmail Bey ve arkadaşlarının bir kısmı da Mesudiye zırhlısına binmişlerdir. Fakat oldukça yaşlı olan Mesudiye yolda bozulmuş, İsmail Bey yolun kalan kısmını Mecidiye vapurunda tamamlamıştır. 26 Haziran 1911 Pazartesi günü Padişah ve beraberindekiler İstanbul'da yine coşkun törenlerle karşılanmışlardır.

İsmail (Tuncu) Bey'in *Hâtırâ-i Seyahât* ismini verdiği Sultan Reşad'ın Rumeli seyahatini konu edinen hatıralarını esas aldığımız çalışmamızın sonlarına gelmişken, kendisinin Manastır'daki izlenimleri arasında yer verdiği şu cümlesini hatırlamamız yerinde olacaktır; "*Bahçeye çıkıp küçük havuzun başına İsmail Cinânî Bey, Emiriâhur Şeref, Kâtip İhsan, Hazîne-i Hâssa Müdür-i Umumîsi Hafız Feyzi beyler ve Sertabîp Hayri ve Seryaver Hurşit paşalarla bir halka teşkil ederek musâhabeye dalmıştık. Kahveler içilip dondurmalar yenerek meşhûdât mevzu bahs oluyordu. Bizler daha serbest ve hususî mahiyette de ayrıca gezebildiğimiz için malûmât ve meşhûdâtımız diğerlerinden daha fazla idi*". İşte İsmail (Tuncu) Bey, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nde yazma halinde bulunan hâtırâtının önemini, bu cümlelerle değerlendirmektedir ki, bizce onun bu yargısında büyük oranda hakikat payı bulunmaktadır.

Değerlendirme ve Sonuç

İsmail (Tuncu) Bey'in Sultan V. Mehmed Reşad'ın Rumeli seyahatiyle ilgili hatıralarının genelini en özlü biçimiyle, Priştine ve Kosova Sahrası ile ilgili bölümünü biraz daha genişçe nakletmiş bulunuyoruz. *Hâtırâ-i Seyahât*'in ilgili bölümüyle, hutbe ve Padişah ile Sadrâzam'ın konuşmalarının metinleri de tebliğimizin sonunda ek olarak verilmiş bulunmaktadır. Kanaatimizce bunlar, farklı bakış açılarına ve araştırmacıların ilgi alanlarına bağlı olarak değişik değerlendirmelere konu oluşturacak malzemelerdir. Aynı durum varlıklarına işaret ettiğimiz ve bazı örneklerini çalışmamızın sonuna eklediğimiz fotoğraflar için de geçerlidir. Bununla birlikte bu durum bizim de kendi ilgi alanımız çerçevesinde bir kısım değerlendirmelerde bulunmamıza bir engel oluşturmamaktadır. Şimdi sırasıyla bunlara değinmek istiyoruz.

Sultan V. Mehmed Reşad'ın 5-26 Haziran 1911'de İstanbul'dan başlayıp Çanakkale-Selanik-Üsküp-Priştine (Kosova Sahrası)-Selanik-Manastır-Selanik ve Çanakkale'den İstanbul'a ulaşılmasıyla son bulan üç haftalık Rumeli seyahati iyi düşünülmüş ve hemen hemen eksiksiz biçimde uygulanmıştır.³⁰ Muhtelif din ve etnik

³⁰ Öncelikle iyi bir planlama yapılmış, yapılması gerekenler bir talimat haline getirilmiştir. Dönemin gazetelerinde de yayınlanan bu talimatla ilgili olarak bkz. *BOA.*, İ.MMS., D. 139, G. 1329/Ca-04, 04/Ca/1329; *BOA.*, İ.MBH., D. 6, G. 1329/Ca-004, 04/Ca/1329; *BOA.*, DH.EUM.VRK., D. 21, G. 57, 26/Ca/1329; Dönemin şartlarında son derece güç olan böyle bir organizasyonun başarı ile uygulanmış olduğunu Halit Ziya Uşaklıgil, Lütfi Simavi ve İsmail (Tuncu) Bey'in anılarında net biçimde görmemiz mümkündür.

kökenlerden Osmanlı yurttaşları arasındaki farklılıkların giderilmesi, bağların güçlendirilmesi açılarından, yeterli olup olmadığı tartışma götürse bile, günümüzde de geçerli olabilecek uygun bir yöntemle başvurulmuştur. Müslümanların dualarına Gayrimüslimlerin katılmış olmaları, Gevgili örneğinde olduğu gibi bir Hıristiyan papazının Türkçe dua yapması, güzel gelişmelerdir. Selanik'teki Cuma selamlığında olduğu gibi, Meşhed-i Hüdâvendigâr'ın ziyareti sırasında da Müslümanlar yanında Hıristiyanların da bulunduğu görülmektedir.³¹ Şu satırlar Selanik'teki izlenimlerini satırlara aktaran H. Z. Uşaklıgil'e aittir;³² “*Gidilen bütün yerlerde halk arasında unsur, mezhep, emel, mefkûre farkları silinmiş gibiydi. ... Bütün bir halk kütlesi, hangi mezhep ve unsura mensup olursa olsun, şu saatte tek bir vücut olmuşa benziyordu. Sanki bütün şahsî ve hususî ihtiraslar unutulmuş, tefrikaya, ihtilâfa bâdî olan bütün duygular bir tarafa atılarak herkes tek bir noktada birleşmiş gibiydi. Bu öyle bir mestî hengâmesiydi ki devamı esnasında, böyle nasıl başladıysa öyle devam edecek zannını verebilirdi. ... (Keşke) her gecenin sabahı ona uygun olabilseydi*”. Gezinin başlıca hedefleri arasında yer alan bu hususa Padişah da her fırsatta teşvik ve vurguda bulunmaktan geri kalmamıştır. Nitekim ona ait olan ve Priştine’de ikametine ayrılan Hükümet Konağı’nda muhtelif heyetleri kabul ettiği ilk akşamında, ziyaretinin amacını açıklarken ifade ettiği şu sözleri bu vesile ile hatırlamamız yerinde olacaktır; “*Milleti görmek üzere gelişimden ve karîben Meşhed’i ziyaret edeceğimden dolayı pek ziyade mesrûrum. Bu seyahati ihtiyârdan maksadım anâsır arasında itilâfa hizmettir. Bu maksadın husûlünü görmekle memnuniyet ve mesrûriyetim mütezâyiddir*”.³³

Gezinin en önemli ayağı olan Priştine’de Padişah’ın halkla buluşması ve mesajların verilmesi için Meşhed-i Hüdâvendigâr’ın ve Cuma namazının seçilmiş olması da manidardır. Çünkü Arnavut kökenli halk ile Osmanlı yönetimi arasındaki en önemli müşterek noktalardan birini İslâmiyet oluşturduğu gibi, Murad-ı Hüdâvendigâr’ın türbesinin bölge halkı üzerinde çok önemli bir etkisi bulunmaktadır. Dinî motiflerin özellikle işlenmiş olduğunu, Sadrâzam’ın Kosova Sahrası’nda bu kadar kalabalığın toplanmasını, Kâbe-i Muazzama ve Arafat’la kıyaslamış olmasından da anlamak mümkündür. Aynı şekilde kan davasıyla ilgili sorunun burada ve bu atmosferde halledilmek istenmesini, hazır bulunanlara, Hz. Peygamber’in Veda Haccı ile Veda Hutbesi’ni düşündürme hedefine yönelik bir çabanın ürünü olduğu şeklinde değerlendirilmek mümkün görülmektedir.

İsmail Bey Kosova Sahrası’ndaki topluluğun sayısının 100.000 ilâ 120.000 arasında olduğu tahminini vermektedir. Sadrâzam’ın 100.000’in üzerinde olduğunu düşündüğü topluluk,³⁴ Lütfi Simavi Bey’in tahminine göre 100.000 civarındadır.³⁵ Toplamda en düşük tahmin Halit Ziya Uşaklıgil’e aittir. Ona göre Kosova Sahra-

³¹ *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kosova Vilayeti*, s. 159, 163.

³² H. Z. Uşaklıgil, *a.g.e.*, s. 188-194.

³³ *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kosova Vilayeti*, s. 161.

³⁴ *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kosova Vilayeti*, s. 165.

³⁵ Lütfi Simavi, *a.g.e.*, s. 139.

sı'nda toplananlar 50.000 veya bunun bir miktar üzerindedirler. H. Z. Uşaklıgil bu durumu, kalabalığın aşırı olması halinde doğabilecek müessif bir duruma dikkat çekilmesiyle ilgili olarak, Dahiliye Nezareti'nden Kosova Vilâyeti Valisi Halil Bey'e gönderilen yazının, bağlı birimler tarafından yanlış değerlendirilerek, halkın Cuma günü Kosova Sahrası'na gelmesine mani olunmuş olmasına bağlamaktadır.³⁶

Sultan Mehmed Reşad'ın Rumeli seyahati içerisinde Priştine'nin çok önemli bir yere sahip olduğunu ifade etmiştik. Şüphesiz bu bölüm içerisindeki en önemli kısım ise Kosova Sahrası'nda geçirilen beş altı saatlik zaman dilimidir. Çünkü düzen, davranış ve sözlerle en önemli mesajlar burada verilecektir. Bu durumda kısa değerlendirmesini aşağıda yapacağımız hutbenin Arapça okunması konusu ayrı tutulacak olursa, Padişah ve Sadrâzam'ın nutuklarının Arnavutça'ya tercüme edilmesinden doğal bir şey olamayacağı açıktır. Halbuki görevleri gereği bu gezide en önlere yer almış bulunan Lütfi Simavi³⁷ ve Halit Ziya Uşaklıgil³⁸ beylerin şahadetlerinden bu hususun gerçekleştirilememiş olduğunu öğrenmekteyiz. Cuma namazı sonrasında Sadrâzam'la birlikte özel olarak kurulmuş bulunan kürsüde Lütfi Simavi ve Âyân Üyesi Manastırlı İsmail Hakkı Bey de yer almış, nutukları Arnavutça'ya çevrilmek üzere Padişah'ın gezisine katılmış bulunan İsmail Hakkı Bey işte tam bu sırada *'kendisinin bir kelime bile Arnavutça bilmediğini'* ifade etmiş, belki de bir ölçüde durumu kurtarmak üzere tamamen program dışı olmak üzere ellerini kaldırıp uzun bir Arapça dua yapmıştır.³⁹ Şüphesiz bu buluşun durumu kurtarma yönünden ne ifade etmiş olduğu tartışma götürür bir konudur. Fakat programa uyulmadığı ve önemli bir fırsatın bir ölçüde de olsa harcandığı muhakkaktır.

Kosova Sahrası'nda kılınan Cuma namazı sırasında okunan hutbe iki yönüyle değerlendirilmek durumundadır. Bunlardan birincisi kimin tarafından, ikincisi neden Arapça okunduğu meselesidir. Bir kısım basın⁴⁰ ile birlikte Arşiv kaynaklarında hutbenin Manastırlı İsmail Hakkı Bey tarafından okunduğu net bir biçimde ifade edilmiş olduğunu göre,⁴¹ İsmail Bey'in Priştine Müftüsü'nün ismini vermesi mümkündür ki, bir yanıma sonucudur. İkinci konuya gelince; bilindiği gibi Osmanlı döneminde ülkede hutbeler Arapça okunmakta idi. Türk dünyasında önce Kazan'da başlayan hutbelerin Türkçe okunması ve böylelikle namaza katılan cemaat tarafından anlaşılmasının sağlanması yönündeki girişimler, çok geçmeden Osmanlı ülkesine de intikâl etmiş, bizim burada incelediğimiz Padişah'ın Rumeli seyahati sırasında bu

³⁶ H. Z. Uşaklıgil, *a.g.e.*, s. 189-199. *Donanma Mecmuası*'ndaki (S. 16, s. 1465) "... birkaç yüz bin ehl-i tevhid ile salât-ı cum'ayı edâ..." kaydını çoklukta kinaye olarak değerlendirmenin gereği açıktır.

³⁷ Lütfi Simavi, *a.g.e.*, s. 139-140.

³⁸ H. Z. Uşaklıgil, *a.g.e.*, s. 199-200.

³⁹ Manastırlı İsmail Hakkı Efendi'nin Padişah'ın Rumeli gezisinde resmî heyette bulunması hk. bkz. BOA., İ.MBH., D. 6, G. 1329/Ca-27, 29/Ca/1329.

⁴⁰ Mevlüt Çelebi, *Sultan Reşad'ın Rumeli Seyahati*, s. 57, d. not 3.

⁴¹ Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kosova Vilayeti, s. 163 "*Hütâbet ve imânet vazîfe-i nazîfesi müşârun-ileyh İsmail Hakkı Efendi hazretleri tarafından ifa edilmiştir*".

yönde örnekler ortaya çıkmaya başlamıştı. Şimdi çoğunluğun Arnavutça konuştuğu bir bölgedeki hutbenin, hiç değilse Arapça okunmasından sonra bölge halkının anlayacağı bir dille tekrar edilmesinin düşünülmemiş olması, kanaatimizce dikkat çekmesi gereken bir husustur.⁴²

Osmanlı ülkesinde medreselerin devletin hayatıyla eşit bir tarihe sahip olduklarını biliyoruz. Bu uzun geçmişi atlayarak Tanzimat yıllarına geldiğimizde ise artık devletin medrese yerine mektepleri tercih ettiğini, bu sırada ortaya konan düşüncelerin özellikle de II. Abdülhamid (1876-1908) döneminde gerçek anlamıyla uygulamaya geçirildiğini görürüz. Tanzimat ve I. Meşrutiyet yılları, bir bakıma medrese konusunun üstünün örtüldüğü bir zaman dilimini oluşturur. Kanaatimiz odur ki, medreselerin Osmanlı ülkesinde, belki de var oldukları bütün dönemler dâhil, en önemli yenileştirme ve geliştirme çabaları II. Meşrutiyet’le birlikte ortaya konmuştur. Artık medreseler, doğal olarak çağın gerektirdiği yol ve yöntemlere uyularak dinî dersler yanında, her türlü fen bilimlerinin okutulmaya çalışıldığı öğretim kurumlarıdır.⁴³ İşte böyle bir zaman diliminde Kosova Sahrası’nda Meşhed-i Hüdâvendigâr yakınında bir medresenin açılmasına karar verilmesi, bunun inşaatı için Padişah’ın 5.000 lira gibi önemli bir meblağı bağışlaması ve temelini de bizzat kendisinin atmış olması, üzerinde durulması gereken önemli bir konu oluşturmaktadır.⁴⁴ Mekan olarak Kosova’yı öne çıkaran bu araştırmamızı, bu ülkenin tarihiyle ilgili yapılması gereken daha çok çalışmaların, kat edilmesi gereken uzun mesafelerin bulunduğu yolundaki düşüncemizi vurgulayıp, bizim mütevazî makalemizin de bu hedef doğrultusunda küçük bir katkı oluşturması dilek ve temennisiyle bitiriyoruz.

⁴² Bu konuyu daha önceki bazı çalışmalarımızda değerlendirmeye çalışmıştık. Bkz. “Karesi Gazetesi Penceresinden Balıkesir’de Dinî Hayat Üzerine Bazı Gözlemler (1916-1917)”, *AÜİFD.*, c. XXXVII (Ankara 1998), s. 105-129; “Osmanlı Son Döneminden Cumhuriyete Hutbelerimiz Üzerine Bazı Düşünceler”, *AÜİFD.*, Cumhuriyetin 75. Yıldönümüne Armağan Özel Sayı (Ankara 1999), s. 209-216; Recai Doğan, “Cumhuriyet Öncesi Dönemde Yaygın Din Eğitimi Açısından Hutbeler”, *Dinî Araştırmalar*, c. I, S. 2 (Ankara Eylül-Aralık 1998), s. 5-51.

⁴³ Nesimi Yazıcı, “Osmanlıların Son Döneminde Dingörevlisi Yetiştirme Çabaları Üzerine Bazı Gözlemler”, *Diyaret Dergisi*, c. XXVII, S. 4 (Ankara Ekim-Kasım-Aralık 1991), s. 55-123.

⁴⁴ Kosova Merkez Nâibi Hüseyin Şevket, daha önce bahsettiğimiz eserinde bu medresenin önemini manzum olarak anlatmış bulunmaktadır. Bkz. *Kosova Sahrası (Maziyi İhya Âtiyi İlä Eden) Bir Mahşer-i İkbâl*, s. 24-27; Konuyla ilgili Arşiv belgelerine örnek; *BOA.*, İ.MBH., D. 6, G. 1329/Ca-023, 26/Ca/1329; *BOA.*, DH. İD., D. 23, G. 17, 12/Za/1330. Bu medrese kısa zaman sonra gelişen olaylar dolayısıyla inşa edilememiş, hiç değilse eğitim öğretime başlayamamış olmalıdır. Bkz. Alparslan Açıkgöç, “Said Nursî”, *DİA.*, c. XXXV, s. 566.

Ek-I. İsmail (Tuncu) Bey'in *Hâtırâ-i Seyahât*'inde Kosova

(104)

2 Haziran 327 Perşembe Tren

Arazi kısım kısım başka bir letâfât arz ediyor. Tarifi kâbil olmayan bir bedâyiin meftûnu olmamak mümkün değil. Ruhunu tenşît ediyor, gidiyoruz. Son merhale Priştine... Nihayet istasyon görüldü. Biraz sonra da geldik... Priştine saat 05.10'da istasyona dâhil olduk. Toplar atılmaya başladı. Musikâ çalıyor. Erkân-ı hükümet, ümerâ, zâbitân, mebuslar, belediye azaları, eşrâf, mektepliler, halk fevkalâde bir kalabalık "Çok yaşa" nidasını tekrarladılar. Vagondan inen Hükümdar hâzirûna selam vererek hal ve hatır sordu ve hep beraberce mevki dâhilinde ihzâr olunan salona teşrif ederek bir müddet istirahatta bulundular.

Burada istirahat buyrulduğu müddet zarfında hazır bulunanlar huzûr-ı hümâyûna kabul olunarak mazhar-ı iltifat oldular. Yarım saat kadar istihattan sonra gerdûne-i hümâyûna râkîp olan Hükümdar şehre müteveccihen hareket buyurdular. Güzergâhta ikâmet-i hümâyûna tahsis kılınan Hükümet Konağı'na kadar asker ve ahali ve mektepliler ihtiram safları bağlamışlardı.

Saat 06.17 şehre girdik. Hükümet caddesini takiben daireye muvâsalat edildi. Hükümet Konağı ikâmete tahsis edilmiş mükemmel boyalı ve bahçe içerisinde bir binadır. Daireye teşrif-i şâhâne olunca nefis-i hümâyûna mahsus sancak keşide edildi.

Üç kattan ibaret olan dairenin üst katında sokağa nâzır caddesi tamamen Hükümdara tahsis edilmiş, mahâdim-i şehriyârî için de arka taraftaki odalar ayrılmıştı. Bizim odamız orta katta ve arka sokağa nâzır büyükçe dört karyolalı bir oda idi. Bugün ve gecesi istirahatla mürûr edileceğinden herkes istihata çekildi. Hava palto aratacak derecede soğuk, adeta üşümekteyiz.

Biz de biraz istirahat ederek ve sıcak çaylar içip civarımızı görmek üzere dışarı çıktık. Burası o kadar cazibeli değil. Dar sokaklar, ibtidâî şekilde dükkânlar, Arnavut kaldırım döşeli yollar, ahali tam millî kıyafette, memurdan başka fesli kimse yok. Birçok başçı çorbacı dükkânları, abacılar, kunduracılar, lüzumundan fazla kahvehane oturan çok, civardan gelmiş halk nazara çarpmakta, nargile tütün tiryakileri birbirine müsabakat edercesine (105) duman salıveriyorlar. Tütün serbest, dirhemle açıkta satılıyor. Uzun saç gibi askılarla asılı, sapsarı, hakikaten câlib-i işihâ bir halde enzârı celb ediyor.

Şöylece bir dolaştık. Dairenin yakınındaki camii temaşadan sonra daireye avdet ettim. Muhit ve ahali hakkında oldukça bir fikir hâsıl edinmiştim. Ufak bir çarşı, tahta kepenkli dükkânlar, saçakları geniş dükkân önlerinde oturulacak sedirler var. Halk burada çok mutaassıp, bununla beraber ahlâk-ı fâsidenin temerküz ettiğini söylediler.

Heyûlâ gibi herifler yanlarında birer tane koltuk değneği (şâbb-ı emred) dedikleri oğlanlar var. Akşam oldu. Şehir muntazam bir surette tenvîr edildi. Serhaddin bu küçük eski kasabası emsâlinden geri durmamak gayretiyle mümkün olan her şeyi yapmış. Daire önünde güzel tâk inşa olunmuş. Yollar bayrak ve fenerlerle süslenmiş. Hususî emâkin fenerlerle bayraklarla bezenmiş. Minareler kandillerini yakmış velhasıl ubûdiyet izharı için vesîleler ibdâ olunmuş çok güzel halde idi.

Ziyadesiyle açlık duymaktayız. Sabırsızlıkla vakit bekliyoruz. Saat yarım nefis taamlarla bu ihtiyaç da bertaraf edildi. Burada dondurma yerine çay içmekteyiz. Dışarıda kalabalık ziyade. Sokaklar serapâ dolu. Bahçede musikâ çalıyor. Her taraf aydınlık. Gönüller şâd, çehreler mütebessim... Soğuşun az çok tesiri ve tren sarsıntısı buna munzam olunca erkence yatmak ihtiyacı hâsıl oldu. Saat dört buçukta istirahatata çıktım.

İstasyonda teşrif-i şâhâne münasebetiyle bir çeşme yapılmış. Bâlâsındaki kitâbeyi aynen aldım.

Şehr yazdı hem şâhenşâh-i âlî-nejâd
Teşnegân-ı Meşhedi âb-ı keremle kıldı şâd

Eyledi ihyâ bu rânâ çeşmeyi Sultan Reşad
Çıktı bir tarih şevket-i feyz-gâh-ı ittihâd

(106)

3 Haziran 327 Cuma Priştine

Arkadaşların şamatalarıyla uyandım. Saat 11.00. Tuvalet ve giyindikten sonra kahvaltımızı ettik. Pencere önüne oturmuştum. Bu halde tekrar uyku basurarak bir saat daha uyumuşum. Uyanınca vaki olmayan şu hale kendim de hayret ettim. Bugün Cuma namazı Meşhed'de kılınacak. O meydan-ı şehâmet ve türbe ziyaret edilecek. Abdest alarak hazırlandım. Tarihin bu şanlı şerefli safhası bir kere daha tekrarlanacak demektir. Bunun için her taraftan bütün yollardan Kosova sahrasına doğru seylâbe-i beşer akıyor. Dakikalar geçtikçe bu izdiham artmakta berdevamdır.

Bu sabah Priştine ve mülhakatıyla İpek, Senice, Taşlıca livâlarından müntehap heyetler ve Priştine heyet-i askeriyesi huzûr-ı hümâyûna kabul buyrularak arz-ı tâzimât etmişler. Bu merasimi göremedim. İkinci defa uyumaklığım buna mani oldu.

Bu merasimi mütekip Zât-ı Mülûkâneleri gerdûne-süvâr olarak maiyet-i şâhânelerinde mehâdîm-i kirâm ve diğer mutât zevâtlâ Fatih Sultan Mehmed ve Sultan Murad Han-ı Sâni cami-i şeriflerini ziyaret buyurdular ve şehrin başkaca temaşâ bir yeri olmamasından doğruca daireye avdet buyruldu.

Yemek vakti geldi. Taam olunarak oturmakta idik. Hademe bir zabitin bizi görmek istediğini söyledi. Buyursunlar dedik. Evvelce âşinâlığımız olan Enver Bey'in biraderi Halil Bey geldi, görüştük. Kıtasıyla civar tepe ve dağlarda asayişe memuren gelmiş. Bilhassa hat boyu dâimî bir murakabesi altında olduğunu söyledi. Biraz muhabbet eyleyerek veda ile ayrıldı.

Arkadaşlardan Salim Bey tıraş olmak üzere hazırlık yapıyordu. Sizi bir tıraş edeyim dedim. Kabul etti. Fakat şimdiye kadar kimseyi tıraş etmemiştim. Çeneye kadar güzelce devam ettimse de burada kendisinin bir avurdun şişirmesiyle iki santim kadar bir yara hâsıl oldu. Tabii camı sıkıldı ve ondan fazla da ben müteessir oldumsa da bir kere oldu. Ne yapalım; bununla beraber bana da bir gülme ârız olarak bir hayli güldüm. Manasız bir gülüştü. Fakat gayr-ı ihtiyârî olmağla men'e muktedir değildim. Cerîhadan ziyade gülmeme camı sıkılan arkadaşım sükûnetle mukabele etti.

(107) Aklım fikrim hep orada, o meydan-ı gazâda. Tarihte misli olmayan bir günün azametini cidden düşünmeye değer. Meşhed'e doğru akan bu beşer seylâbı bi-küllihî beyaz baştan ibaret görünüyor. Üç dört yüz bayrak mübalağasız beş yüzden mütecâviz davul zurna ile ovalar inliyordu. Mesbuk tarihî vak'ayı hatırlamak ve onu re'yü'l-ayn görmek bu günü idrakte müsavi idi. Bölük bölük, kafiye kafiye insanlar güyâ çevirme hareketiyle meşgul gibi sağa sola hareket ediyordu.

Hareket vakti geldi. Saat 01.00. Zât-ı Şâhâne dört atlı gerdûneye râkiben önde ve arkada süvari mızraklı bölükleri ve yâverân olduğu halde mevkib ilerlemeye başladı.

Mahdûm-ı Şehriyârî Ziyaeddin Efendi, Sadrâzam Paşa ile Ömer Hilmi Efendi, Dahiliye Nâzırı Halil Bey'le arabalara binerek gerdûne-i hümâyûnu takip etmekte.

Diğer arabalarda maiyet-i hümâyûn erkânı ve bizler de bulunduğumuz halde gidiyoruz. Sokaklar dar olmasıyla izdihâm fazla şehirden Meşhed'e iki saatte gidilecek. Bu mesafe kâmilan onar adım fâsıla ile karşılıklı asker ikâmesiyle asayiş temin olunmuştu. Süvari bölükleri her tarafta faaliyettedir. Askerlerin selam ve resmine ahali de beraber iştirak ediyor. Saat ikiyi yirmi geçe büyük bir yokuş çıkılarak istirahat için rekz olunan çadıra Zât-ı Şâhâne teşrif ederek on dakika oturdular. Tekrar arabaya binerek âheste âheste yola devam olundu. Şimdi Kosova ovası tamamen görünmekte. Ne mehîb, ne vâsî bir ova. Şimdi diğer bir tepeye doğru gidiyoruz. Hava sert, soğuk, tütürüyor. Civar tepeler karla örtülü. İnce redingotlu olduğumuz için havadan müteessir oldum. Bu kadar uzun mesafede her taraf halkla dolu, her bucaktan yaşa sedaları geliyor. Bu kafiyelelerin yanlarında heybeleri, su testileri, ekme mendilleri görünmekte, bu ahalinin iki üç gündün beri buralarda yatıp kalkıklarını arabacılar söyledi. Velhasıl bu sahralar, kırlar, açık ordugâh haline gelmiş, bilâ-fütûr daha bir hafta böyle kalmaları işten bile olmadığını anlatıyorlardı. Âheste bir çıkışla tepeye yaklaşmaktayız. Müthiş bir toz, rüzgâr etrafı kavuruyor. Yaşlı olan Şevket-meâb bu meşakkate de tahammül gösteriyordu. O daha muzdaripdi. Herkes onun

ızdırabını bilmez ve bilemezdi. Mesânesinde ceviz kadar iki tane taş taşıyordu. Bu yollarda arabayla onun çektiği ızdırab her halde (108) seleflerinin buralarda uğradıkları zahmetlerden aşağı değildi. Şimdi ovaya doğru inişe başladık. Ovanın sağ tarafı bir boğaz görünüyor. Karşıda sarp hudut dağları, solda diğer bir boğaz yani garben garb-ı cenûbî bulunduğumuz merhale ile mahdud dört saat arzında yedi sekiz saat tûlünde cesîm bir ova ki insan temasında kendini boşlukta zannediyor. Ovanın garbında bulunan Sultan Murad-ı Hüdâvendigâr'ın türbesinden takriben 700 metre kadar mesafede ufak yassı tepede otağ-ı hümâyûn kurulmuş, şehzâdegân ve vükelâ ve mâbeyn erkânı için hususi çadırlar ve daha sonra kiler, matbah, levâzım çadırları rezk edilmiş mükemmel bir ordugâh halini almıştı. Çadırların etrafında nöbetçi askerler ikâme edildiği gibi otağ-ı hümâyûnun etrafı da maiyet-i seniyye bölüğü tarafından sıkı bir kordon altına alınmıştı. Gerdüne-i hümâyûn çadırın önünde durarak Zât-ı Şâhâne bu tarihi çadıra dahil oldular ve berâ-yı istirahat iç bölmeye çekildiler. Çadırın sancak direğine nefis-i hümâyûna ve başkumandana mahsus râyet-i Osmanî çekildi.

Üç dört yerden toplar atılıyordu. Sahra iniyor, Musikâ selam havası çalıyor. Asker ve yüz binlerce halk “çok yaşa” duasını tekrarladılar.

Bizim çadırlardan başka civar tepelerde ovanın muhtelif yerlerinde iki bini müteceviz askerî beyaz çadırları, ümerâ, zâbitân, levâzım, cephane çadırları görülmekte idi. Bugünün lâıyk olduğu ihtişâm ve tes’idât hâriku'l-âde idi. Nasıl olmasın?

(3 Haziran 791 sene-i hicriyesinde Ramazan-ı Şerif yevm-i Pazartesi öğle vakti ilk Rumeli fâtihi üçüncü hakan Sultan Murad-ı Hüdâvendigâr burada din ve millet uğrunda şehit olarak ahlâfına numûne teşkil etmişti. Aynı tarihe tesadûf eden bugün onun rûh-ı pâki ve diğer şehidân ervâhı hiç şüphe yok ki şâd olmuşlardır. Evlâdından bir zât-ı âli-kadr Hükümdar yine kendi teb’asıyla burada Cuma namazı eda edecek ve Hakk’a secde ile selâmet-i mülk-ü millet ve nusret isteyecek...).

(109) Yemek zamamı geldi saat 03.30. Yemek çadırlarına gidilerek masalara yerleştik. Sâye-i millet ve devlette Kosova ovasında Karakulak ve Çitli maden suları içerek mükemmel bir taam edildi. Yemek tam seferî tertip edilmiş. Soğuk kuzu, yaprak dolması zeytinyağlı, sütlü irmik helvası, yumurtalı tavuk, bol kirazdan ibaretti.

Civarımızda binlerce davul zurnanın hâsıl ettiği velvele hakikaten tarihin edvâr-ı ibtidâisini hatırlatıyor. Miğferli Yeniçeri, üsküflü kapıcılar, palalı kılıçlı sipahileri, elinde hartuçlu cebecileri vesâireyi göz önüne getiriyordu. Tepeler, ovalar çınlıyor, mektep talebeleri, Rufâi dervişleri kudümlerini çalarak alay gösteriyorlar. Birçok Arnavut kabileleri hususî sancaklarıyla ki (yeşil kırmızı- Hulefâ-i Abbâsiye’de), (siyah Selçûkîler) (beyaz renk de Cengizîlerde) olduğu gibi sancaklarıyla gelip ovada yer alarak tekbîr getiriyorlardı (Bu sancaklar Murad-ı Hüdâvendigâr ve diğer selâtin taraflarından kabilelerine verilmiş). Civarda ricâl-i askerinin tahminlerine nazaran 120.000 kişi toplanmıştı. Bunda asker de dâhildi. Bütün nazarlar otağ-ı hümâyûna mâtuf.

Buralarda bu sahralarda bu halktan başkası yakışmıyordu. Bilmem bana mı böyle geliyor? Başımızdaki fesler burada pek yabancı görünmekte, beyaz takkeler, sarğılar, cepkenler muhite daha muvafık idi. Yârabî ne şerefli, ne azametli bir gün! 120.000 kişilik fert kütlesi tek bir adam gibi görünüyor, düşünüyordu. Askerî bando muttasıl çalıyor. “Yürüyelim ecdadımız bu yollardan yürüdü” ahali ve mektepliler beraber söylüyor, izdiyâd-ı şevk ve neş’eye bâis oluyorlardı. Ne ulvî bir sahne! Her tarafta fedâ-yı cânâ âmâde bir kütle. Bu nedir, neden böyle! Murad-ı Hüdâvendigâr’ın peşine takıp getirdiği ve buralarda kendisiyle beraber ebediyete intikâl eden o insanlar buralara niçin gelmişler, hangi sâik onları ocaklarından, yuvalarından, evlâd-ü rıyâllerinden ayırmıştı. En sonra da fedâ-yı cân etmişlerdi. İşte bunun sırr-ı hikmetini bugün tekrar görüp anladık.

Yemek bitmişti, abdestler tazelendi. Zât-ı Şâhâne namaz için tekrar arabaya râ-kip oldular. Bütün ihtîşâm ve âlay-ı vâlâ ile onbinlerce halkın arasından âheste bir revişle minber kurulan sahadaki mahall-i mahsûsa teşrif ederek arabadan indiler. Halı ve seccadelerle tanzim ve ihzâr olunan ve tarafeyni rüzgârdan taht-ı muhafaza-ya alınan mahaldeki çadıra girerek namaza intizardalar. Cemaat saflar bağlamış, birbiri üzerine oturur derecede sıkışık halde (110) oturmuşlar. Yüksek, beyaz, güzel bir minber yeniden inşa edilmiş. Geniş, mükemmel bir de müezzin mahfeli yapılmış, her tarafları halılarla, şallarla döşenmiş. Minberin sağına ve soluna sancaklar asılmış, pûşidelerle sarılmış, müezzin mahfelinde hademe-i şâhâne müezzinleri ve imam efendiler hazır bulunuyorlardı. Her tarafta derin sükûnet hüküm-fermâ. Bir tevek-kül-i dindârâne ile yüzbinlerce halk boynunu bükmüş Hâlık’ın huzurunda secdeye varmaya hazır idi.

Şimdi çifte ezan okunmaya başladı. Ne mübarek hitap: “Allahü ekber...”. Bu hal karşısında bu ovanın pâyânsız boşluklarını dolduran şu ümmet-i İslâm ne âli hisle mâbûduna secde ediyordu. Saat 4’ü 20 geçe: Öğle, Cuma namazı. Makberî bir sükûn bu misilsiz ovayı kaplamış şimdi iki müezzinin namaza davetini dinliyordu. Ezanın hitâmını müteâkip müezzinler hep birden sünnet tekbirini aldılar. Mahşer-den nümûne olan bu cemaat sünnet eda ediyordu. Daha sonra Cuma namazı için tekrar ezan okundu ve çok câzip halde hazırlanmış olan minbere Priştine Müftüsü çıkarak şu hutbeyi okudu.

Bismillâh:

الحمد لله الذي أَيْدَى دِينَ الإسلام، إلى يَوْمنا هذا بِخِلافة آل عثمان. وَفَضَّلَهُمْ على سائر المُلوك والسلاطين، البلاد، وَشَرَّ التَّوْحِيدِ والإيمان، فَسَبَّحانَ الذي اصْطَفَى منهم بِتَأْيِيداتِ المشروطية، وتوزيع العدل والإحسان. (تَشْهَدُ/تَشْهَدُ وَأَشْهَدُ أن لا إله إلا الله) الذي ينصر بِتَأْيِيدِهِ البَيْتَةَ من يَعْتَصِمُ بِأحكامِ الشريعة والقرآن. (وتشهد) الذي بَشَّرَ أُمَّتَهُ بِبقائهم ظاهرين على الحق إلى يوم الميزان. (صلى الله..)

Hutbe kıraatinden sonra namaz eda olunarak tesbih ve tekbirlerin hitamında dua edildi. Bilâhare Sadrâzam Paşa nutk-ı hümâyûnu okudu. (111) Akabinde

Sadrâzam bir nutuk irat etti. Nutk-ı hümâyûn ve gerekse Sadrâzam'ın hitabesinde çok mühim ve güzel esaslar ve vaatler vardı. İnşallah bunlar hakkıyla ifa olunarak aradaki nizâ ve şikâk tamamen ortadan kalkar da zavallı bu millet de refah ve saadete huzur ve sükûna kavuşmuş olur.

Şehriyâr-ı Ekrem bu münasebetle kan davaları için 30.000, civar mektep fukarası için 1.000, yeniden inşa olunacak medrese için de 5.000 lira ki (toplam) 36.000 lira ita buyurdular. Donanma Mecmuası'nın 16, 17 numaralarıyla, Resimli Kitap'ın 30. nüshasında bu nutuklar aynen mevcuttur.

Bütün bu merasim ve dua niyaz da hitam bularak Şeket-meâb türbe-i Hüdâvendigârı berâ-yı ziyaret türbe bahçesine hareket buyurdular. Türbe bahçesinde asker ve türbedarlar tarafından selamlanarak türbeye dâhil oldular. Bahçede Priştine halkı tarafından Zât-ı Şâhâneye pek ender tesadüf olunan malağıyla birlikte süt beyaz bir manda takdim olundu. Cidden hâriku'l-âde bir şey, çakır gözlü, yavrusu da keza öyle, beneksiz sevimli hayvanlardı. Hükümdar bunları temaşâ ederek İstanbul'a nakil için İmrahora emir verdiler. Bilâhare türbe-i Murad'ın kapısından girerek cedd-i âzâminin sandukası baş ucunda durup Fâtîha kıraat ve duadan sonra ervâh-ı ecdadın şâd olması temenniyâtını irâd ederek aynı bahçe ve tarikle dışarı çıkarak gerdüne-i hümâyûna râkip oldular. Mevkib-i hümâyûn teşekkül ederek Priştine'ye müteveccihen hareket edildi. Ovanın bu dakikadaki halini tasvir etmek kâbil değil, saflar bozulmuş, cemaat dağılmış, kitle-i beşer daha vâsî bir saha kaplanmış bir hareket ve faaliyete saha olan ova tarihin canlandığı Sırp Harbi'nin aynı olmuştu faraziyâtına kapılmamak kâbil değildi. 100.000 insanın gayr-i muntazam harekâtı tasavvur edilirse o cesim ovanın aldığı mahşerî halî göz önüne getirmek akla durgunluk verir. Bir tarafta piyade askeri diğer tarafta süvari, karşı da topçu alayları. İstihkâm bölükleri resm-i selâm ifa ediyor. Bataryaların mehîb sadâları hudut dağlarına eski Türk satvetinin yeniden doğduğunu ve onun hiçbir zaman ölmeyeceğini ihtar ediyor gibiydi. Bu insan deryası arasında yeşil, kırmızı, beyaz renklerde dalgalanan sancaklar kabile ve aşiret teşekküllerini hatırlatmakta, beyaz keçe külâhları ve takkeleri Arnavutların binlerce davul ve zurna sesleri semaya velvele salan bir âhenk teşkil etmişti. Mevkib ilerliyor, azîmetimizde indiğimiz yokuşu şimdi çıkıyorduk. Hava müthiş soğuk, nihayet tepeye çıktık, şimdi her iki tarafa hâkim bir vaziyetteyiz. (112) Her taraftan asker, halk bağıyor “*Yaşa Padişah, Çok yaşa, Padişah yaya yaşa*” bu derece samimi ve ruhlu hitabın tesirlerini gözyaşlarımız ifade edebiliyordu. Ondan belîğ bir hitap olamazdı.

Biraz tavakkuf olunacak burada azîmetteki çadır duruyor. Bundan bi'l-istifade tepede mevcut türbenin dâhilini tedkik ettim. Silistre Başkumandanı Rifat Paşa, Mestan Paşa ve Süleyman paşaların yattıkları bu ebedî hücre bu harbin mübarek şehitlerine himâyetkâr bir şehbâl açmış gibi ovaya hâkim bakıyordu.

Sultan Murad-ı Hüdâvendigâr:

Kuvve-i fâhire-i askeriye sayesinde bütün Avrupalıların nazarında Abbasîler mertebesine is'âd edilmiş ahd-i saltanatlarında memâlik-i Osmâniye şarktan garba kadar Ankara, Antalya şâmil olduğu halde cenûbdan şimâle kadar Karaman ülkesinin bir kıtasıyla Kayseri, Sivas havalisinden Kızılıрмаğın cereyanı itibarınca Bahr-i Siyah'a ve Bolu, Kocaeli ve Bursa eyaletlerinin tamamı ve Aydın eyaletinin bir kısmı ve Menteşe Sancağı'nın bir miktarını hâvî idi.

Rumeli cihetinde Vize Sancağı'nın şimâl-i garbîsinden Varna, Dobruca ovasının bir kısmıyla Tuna sahilinden Niğbolu, Zıjtovi ve Budin'e kadar oradan da Sofya ve Somako ve Köstendil, Niş, İştîp yollarıyla Kosova havalisi Toska Arnavutluğun bazı yerleri, Üsküp, Siroz, Manastır, Tırhala Olympus dağları Selanik nevâhîsi Silivri'ye kadar yed-i zafer-i Hüdâvendigâr'da idi.

Bu derece şan ve şerefın ilerlemesine sebep müddet-i saltanatlarında etmiş oldukları muharebelerin 37 defasını kazanmakla beraber bin seneden beri türlü türlü muzafferiyetlere nâil olagelen Şark Roma İmparatorluğu ile Asya'da hem hudut milletlerin hükümdarlarını adeta himayesi altına almak gibi muceb-i gıpta olan muvaffakiyetlerdir. Tarih-i cihan bu tâc-dârlar şehriyârı, hükümdarlar ser-firâzı hüdâvendigâr hakkında ne yazsa ne kadar medh ü sitâyîşte bulunsa yine o hükümdar-ı âlişânın ancak zill ü hayaline temas edebilmiş olur. (113) Hasım Kralı Lazari ve bunun da üç damadı vardır.

1- Miloş Nikola Koyloviç Katrik oğlu

2- Corci Brankoviç. Büyük damadı olup umum süvari kumandanı ve firkasıyla esnâ-yı harbde şehzade Sultan Yakub üzerine Sırp ve Katolik Arnavutlarıyla haml etmiştir.

3- İstrolmonoviç Yakınepeoğlu (?)

Brankoviç sülalesi halen Avusturya'da Banat, Baçka vilayetlerinde mevcut imiş. Harbe takaddüm eden günlerde Corci ile İstracnodriç Kralı Lazara Miloş Koyloviç için bazı isnâdâtta bulunarak seni İslâm ordusuna satacak demişler. Miloş da elinde hançerle ayağa kalkarak bizzat Sultan Murad'ı şehit edeceğini yemin ile taahhüt etmişti.

Murad-ı Hüdâvendigâr suret-i şehâdeti hakkında tarihte muhtelif rivayetleri herkes az çok okumuştur. Ne suretle olursa olsun tahakkuk eden akıbet o büyük hükümdarın çok vakitsiz ve erken kaybedilmesi olmuştur.

Asırlar geçtiği be(l)ki bütün saltanat dehalarını takviye eden vücutlarından âlem-i beşeriyette de hiçbir eseri kalmadığı halde el-an hatıra-i hürmetimizde büyük takdir ve tâzimle yaşayan o şehriyar-ı eham bu suretle manen de mertebesi dû-bâlâ oldu. Bilahare cülûs eden Yıldırım Bâyezid'in huzurunda esir alınan Sırp Kralı Lazari ve oğlunun başları kesilerek intikam alınmıştır.

Burada Fâtihalar okuyarak ve Kosova ovasına bir nazar-ı veda daha atf ederek arabamıza bindik, mevkib hareket etmişti. Şimdi Priştine'ye, kasabaya doğru iniyoruz. Vakit ikinci olmuştu. Arazinin letâfeti ve baharın buradaki bediaları daha terütâze idi. Şimale yükseldikçe bahar biraz gecikiyor. Yollarda asker, jandarma, ahali her tarafta selam duruyor, bağırıyorlar. Ferdin, milletin coşan kalbi samimi hissiyatına tabiatta pek bariz bir şekilde iştirak etmişti. Ağır ağır avdet eden mevkib-i hümâyûnla hakiki bir zafer dönüşü gururuyla kasabaya girdi ve mahşer-âsâ bir kalabalık arasından dairemize avdet olunarak berâ-yı istirahat odalara çekildik. El yüz yıkamak, üst baş süpürmek, sıcak çay içmek gibi bazı talî hizmetleri ifa ederek avdet hazırlığına başladık. Yarın Selanik'e avdet olunacak. Priştine'de araba adedi esasen az olmasından bazı maiyet-i şâhânenin geceyi istasyonda vagonda geçirmeleri zarureti hâsıl olmuştu. Bu itibarla biz de geceden gitmeye taraftar olarak gitmeye karar verdik. (114) Vaktimiz henüz müsait. Bâde't-taam hareket edeceğiz. Son defa şehri bir kere daha görmek üzere dışarı çıktım. Şehrin bu geceki ihtiramı daha revnaklı, daha coşkun ve pek câzipti. Kalabalık hadden aşırı, sokaklardan geçmek imkânsız, çıktığıma pişman oldum. Müşkilâtle daireye avdet edebildim. Ezilmek işten değil. Avdetimde soframız hazır. Rûfekâ ile neşe içinde ve günün intibalarını yaşatarak yemek yenildi. Kahve ve sigaradan sonra çantalarımızı hademelerle arabalara gönderdik.

Asker ve ahali takım takım gelip Musikâ bahçeye girerek resm-i geçit icra ediyor ve avdet ediyorlardı. Saat bir buçukta biz de arabalara binmek üzere dışarı çıktık. Bu esnada Belediye Reisi Bey'in davetine icabetle birer çayını içerek teşekkürle veda edip hareket olundu.

Arabamızın üstü ve etrafı tamamen kapalı ambar gibi bir şey, dört arkadaş olduk. Arabacı Arnavut bir kelime Türkçesi yok. Zulmet fazla, bazen süratle, bazen de yavaş yola devam olunmakta. Soğuk arttı, rahat oturamıyoruz. Diz çökmek, bağdaş hepsini tatbik ettik, hiçbirinde rahat yok. Nihayet dizlerimi dışarı sarkıtarak biraz rahat ettim. Elimde pil feneri vasıtasıyla civarı bazen görüyorduk. Yolda rast geldiğimiz arabalar selam veriyorlar. Sallana sallana gidiyoruz. Arkadaşların lâtifeleri pek hoştu. Yol iyice uzadı gibi geldi. Uzaktan gördüğümüz ışıkları istasyon zannıyla seviniyorduk. Aksi neticede canımız sıkılıyordu. Saat 03.00 Mestan Paşa Türbesi'ni geçtik. Şimdi yokuş aşağı iniyoruz. Arkadan gelen bir araba bize yetişti. Yoldaki arıza hasebiyle ağırlaştığımız zaman yetişen arabanın oku bir iki defa arkadan arabamıza çarptı. Burada muvâcehemde oturan resmî paşa Apollon Kølter biraderler oturuyordu. Zavallı bu hadiseden çok korktu. Haklı, karanlıkta adamın başı gözü gidecekti. Bu sebeple elini dışarı uzatıp öne arkaya kumanda vermeye mecbur kalmıştı. Bu hale de hep beraber gülüyorduk. İstasyon ciddi surette göründü. Dakika dakika yaklaşıyoruz. Soğuk ziyade, ellerimizi ovuşturmakla ısınmak çaresi arıyoruz.

(115) Saat 4'e10 kala. İstasyona girdik. Her taraf karanlık. Bir tek lâmba yanıyor. Vagona dâhil olarak geceyi geçirmek için lâzım olan vesâiti ihzâra başladık. Kondüktörü bularak kompartımanı açtırdık. Yastık ve örtü getirterek kamara kapısı

nı kilitleyip askıdaki yatağı açtım. Makine çalışmadığı için elektrik tek bir mum ziyasından istifade ediyorum.

Saat 05.00 yaka ve redingotu çıkarıp battaniyeye sarılarak yattım. Biraz sonra kapı vuruldu, uyandım. Yanlışlıkla biri kapı vuruyor, tam dalacağım zaman biri daha vuruyor. Velhasıl fasıla fasıla bu tâcizât devam etti. İyi olmuş da biz evvela geldik. Tren(de) bu suretle yer temin etmiştik. Yattığım yer yüksek olmakla ihtiyatla yatmak lazımdı. Ön tarafa takılacak kolanı takmamıştım. Bir aralık kendimi yerde buldum. Fena halde korktum. Allah muhafaza etti. Baş aşağı düşmemiştim. Ne olduğunu şaşırarak sersem bir halde kalktım. Kollarım ve dizlerim acımişti. Kolum fena halde sızlıyor.

Müşkilâtle mumu yaktım ve aşağı kısma uzandım. Fakat sızidan sabaha kadar müteessir oldum. Dışarıda da gürültü eksik olmadı. Bütün gece her tarafta bir faaliyet mes'mû oluyordu.

Zât-ı Şehriyârî uluvv ü merhamet-i mülûkâneleri cümlesinden olarak Priştine fukarasına 200, mekâtibe 200, medreselere 200, Taşlıca'da yapılacak mektebe 200, Senice, Prizren, Yakova, İpek kazalarına verilmek üzere her birine 100'er lira ve medrese inşası için 5.000 lira ihsan buyurmuşlardır. Ayrıca güzergâh-ı hümayûnda vukûa gelen tezâhürâtta zarar-dâde olan ashâb-ı zürrâa tevzî edilmek üzere 100 lira ihsan buyurmuşlardır.

Kosova Valisi'ne altın ve gümüş imtiyaz madalyası ihsan olunarak bizzat huzura kabul buyrulup görülen tertibâtın mükemmeliyetinden dolayı beyan-ı memnûniyet edilmiştir. Bu miyânda Selanik Valisi İbrahim Bey'le Hadi Paşa'ya da birinci ve Cavit Paşa'ya ikinci rütbeden Mecidî nişanları ihsan buyrulmuştur.

(116)

4 Haziran 327 Cumartesi Priştine

Kalkarak hazırlandım. Hava çoktan aydınlanmış. Kalabalık ne zaman gelmiş hayret. Kılavuz treni hazır edince gitmiş. Lazım zevâtla hademe ve Mûsika-i Hümayûn efendileri eşyalarını yerleştiriyorlar. Avdet-i hümayûndan haberdâr olan halk sokakları doldurmuş. Herkeste bir mahzûniyet var. Aşağı inerek arkadaşlarla buluştuk. Orada satılan sıcak sahlepten biz de birer fincan içerek ısındık. Priştine Mebusu etrafındakilere beyân-ı teessûf ediyor. Bize saat 03.00'te haber verdiler. Ahaliye biz şimdi ne diyelim? Yalancı çıktık. Yerli ahali ne ise, lâkin hariçten gelen misafirler var. Bu kadar köylü geldi, bunlara ne demeli diye esefleniyor, canı sıkılıyordu. Hakikaten manasız bir iş olmuştu. Fakat kim kime? İstikbal hazırlığı başladı. Asker, jandarma saf bağlıyor, her tarafta hummalı bir faaliyet bilhassa inzibatî tedbir fevkalâde. Bizler de vagon penceresinden bir daha görmek imkânı olmayan bu yerleri doyası seyir ve temaşa ediyoruz. Saat bire geliyor. Uzaktan askerî boru sesi işitildi.

Ümerâ ve zâbitân ve asker ve eşrâf-ı belde, Belediye azaları yerlerini aldılar. Her taraf donanmış, çelenkler, tâklarla süslenmişti. Gerdüne-i Hümâyûn Musikânın selam havası içinde ve “Yaşa” nidaları arasında istasyona vâsıl oldu. Zât-ı Şâhâne arabadan inerek istasyonun dâhilinden bi'l-mürûr vagon-ı mahsûsa râkib oldular. Maiyet-i mülûkânede mahâdîm-i şehriyârî hazerâtı, Sadrâzam, Harbiye, Dahiliye, Maarif nazırlarıyla, serkarın, başkâûp, seryâver ve üçüncü mâbeyinci İbrahim Bey ve diğer yâverân mevcuttu. Hükümdar vagon penceresinden halkı selamlayarak “Cümleñizi Allah'a emanet eyledim. İnşallah yine görüşürüz” buyurdular. Musikâ tekrar selam verdi. “Yaşa yaşa” nidaları ve alkışlar arasında tren hareket etti. Mevâki-i lâzımeden toplar atılıyor, hükümdarın şehre vedâ ilan olunuyordu.

Saat 09.00 alafranga. Sabahın neşeli ve parlak güneşi içinde Selanik'e doğru gitmekteyiz.

Ek-II. Kosova Ovası'nda Okunan Arapça Hutbe ve Tercümesi⁴⁵

الحمد لله الذي أَيْدَى دِينَ الإسلام، إلى يَوْمنا هذا بِخِلافة آل عثمان. وَقَضَّاهُمْ على سائر المُلوك والسلاطين، البلاد، وَنَشَرَ التَّوْحِيدَ والإيمانَ، فَسَبَّحانَ الذي إِصْطَفَى منهم بِتأييدات المُشروطية، وتوزيع العدل والإحسان. (نَشْهَدُ/تَشْهَدُ وأشهد أن لا إله إلا الله) الذي ينصر بتأييده البَيَّةَ من يَعْتَصِمُ بأحكام الشريعة والقرآن. و(تشهد) الذي يَشْتَرُ أُمَّتَهُ بِقائهم ظاهرين على الحق إلى يوم الميزان. (صلى الله..)

إعلموا أيها الإخوان. أَنَّ يَوْمكم هذا يوم الجمعة، ويوم السرور، ويوم التلاقي بينكم وبين خلفتكم (خليفتمكم) أمير المؤمنين، وَقُرَّةِ عُيون المُوَحِّدين، سلطاننا السلطان ابن السلطان، السلطان محمد رشاد خان. قد جاء بكم إظهاراً لأثار محبته، والتفاتيه وعنايته، وتأميناً لِدوام نَظَرِ أُوْبُوَيْتِهِ وَشَفَقَتِهِ في حَقِّ جميع أفرادكم صَغِيراً وكَبِيراً مادام المُلُوكُ⁴⁶ فَأرجعوا أَنْظاركم أيها القَوْمُ النَّحِيبَ إلى الماضي وإلى جميع المُحتَهِدين: الذين قاتلوا بأموالهم وأنفسهم في سبيل الله وَقُتلوا في إعلاء كلمة الله وإبقاء أحكام القرآن إلى آخر.

(الفرقان). حتى تروا بتمثال الملحمة الكبرى في هذه الصحراء بعين الشهود والإيقان، ألا تسمعون أَنَّ أرواح آبائكم وأجدادكم لِينادون بكم أين أولادنا وأين أخلافنا وأحفادنا المُنْفَقون في طاعة الله ورسوله، والمُتَّحِدون في امتثال أوامر أميرهم أمير المؤمنين وخليفة رسول (الرسول) الملك المنان. كما قال نبينا عليه الرحمن: من يُطِيع الأَمِيرَ فَقَدْ أَطَاعَنِي، ومن يعص الأَمِيرَ فَقَدْ عَصَانِي. فإن كنتم تُؤْمِنُونَ بالله واليوم الآخر أحيبوا إلى دعوة سلطانكم، وأوامر دولتكم، في إعمار بلادكم، وإصلاح أحوالكم، وتأمين العدل والمساواة بين أُمَرَكُم وحقوقكم، حتى تكونوا مسترحين مسعودين بالعلم والعرفان. واعتصموا بِجِبلِ الإتحاد والاتفاق جميعاً ولا تفرقوا في كلمة سواء بين جميع أهل الإيمان. واذكروا نعمة الله عليكم بتأليف قلوبكم وتعميم الأخوة والمحبة بينكم فأصبحتم بنعمة الله إخواناً.

أيها الإخوان قال رسول الله ﷺ: والذي نفسي بيده لا يؤمن عبد حتى يحب لأخيه ما يحب لنفسه، ويكره لأخيه ما يكره لنفسه. وفي حديث آخر: المسلم أخ المسلم. والله في عون العبد ما كان العبد في عون أخيه. صدق رسول الله الذي هو المؤيد بسواطع الرحمن... إلخ

Hamd Allah'a mahsustur; O ki İslâm dinini Âl-i Osman'ın hilâfetiyle günümüze kadar destekledi; onları diğer krallara, sultanlara ve beldelere üstün kıldı; tevhidi ve imanı yaydı. Şâni ne yücedir o (Allah'ın) ki, meşrutiyet yönetimini desteklemeleri, adalet ve ihsan dağıtmaları sebebiyle Âl-i Osman'ı seçkin kıldı. Biz şahâdet ederiz ve ben de şahâdet ederim ki Allah'tan başka ilah yoktur; O ki şeriatın ve Kur'ân'ın hükümlerine sımsıkı sarılanlara kalıcı desteğiyle zafer ihsan etti; (Peygamber'inin) *ümmeîni, mîzan gününe kadar doğru yol üzerinde sabit kalmakla müjdeledi.*"⁴⁷

⁴⁵ İlk paragrafı İsmail Bey tarafından kaydedilmiş olan hutbenin daha uzun olan bu kaydı; "*Seyahat-i Hümayûn Tafsîlâtü Râznâme*", Donanma Mecmuası, Sene 2, S. 16 (İstanbul Haziran 1327), s. 1466'da bulunmaktadır.

⁴⁶ المُلُوك والفتيان والعصران والجديدان والأجدان يعني الليل والنهار (المزهر في علوم اللغة وأنواعها - السيوطي، 252/2)

⁴⁷ Bkz. *Buhârî*, Tevhid, 29, no. 7640. Hutbe metninin çevirisi ile ayet ve hadis metinlerinin kaynaklarının gösterilmesindeki katkıları dolayısıyla fakültemiz Hadis Anabilim Dalı Öğretim Görevlisi Dr. Suat Koca kardeşimize teşekkürlerimizi ifade ediyoruz.

Ey kardeşler! Biliniz ki bu gününüz Cuma günüdür; sevinç günüdür, sizlerle Halifeniz, müminlerin emirini, muvahhitlerin gözlerinin aydınlığı, sultanımız, sultan oğlu sultan, Sultan Mehmed Reşad Han'ın bir araya geldiği gündür. O size muhabbetini, iltifatını ve inâyetini göstermek; gece gündüz küçük ve büyük her birinizin üzerinde babalık ve şefkat nazarını sürdürdüğünü teyit etmek için geldi.

Ey necip topluluk! Nazarlarınızı maziye, Allah kelimesini yüceltmek ve Kur'ân'ın hükümlerinin yaşanabilirliğini, sonuna kadar, sürdürmek için *Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla savaşan bütün mücahidlere*⁴⁸ çeviriniz. Tâ ki bu bozkırlarda geçmiş olan büyük meydan muharebesinin timsalini şuhûd ve yakîn gözüyle göresiniz. Duymaz mısınız babalarınızın ve dedelerinizin ruhlarını? Size sesleniyorlar, nerede çocuklarımız? Nerede haleflerimiz ve torunlarımız? Onlar ki Allah ve Resul'üne itaat konusunda ittifak ettiler ve mükinlerin emiri olan ve el-Melikü'l-Mennân (Allah)'ın Peygamber'inin halifesi olan yöneticilerinin buyruklarına uymada birlik ve beraberlik içinde oldular. Peygamber'imizin buyurduğu gibi: "*Kim yöneticiye itaat ederse bana itaat etmiş olur; kim de yöneticiye isyan ederse bana isyan etmiş olur.*"⁴⁹

Eğer Allah'a ve ahiret gününe iman etmiş iseniz, memleketinizin imârı, ahvâlinizin ıslahı, aranızda ve hukukunuzda adalet ve eşitliği sağlama konularında devletimizin emirlerine ve sultanımızın davetine icâbet ediniz ki, ilim ve irfan ile rahat ve mesut olasınız. *Birlik ve beraberlik ipine topluca yapışın!*⁵⁰ *Bütün iman ehli arasında eşit olan kelime*⁵¹ konusunda parçalanmayınız. *Allah'ın, kalplerinizi birleştirmek ve aranızda kardeşlik ve muhabbeti yaymak suretiyle size olan nimetini hatırlayınız. Nûtekim O'nun bu nimetin sayesinde kardeşler olmuştunuz.*⁵²

Ey kardeşler! Allah Resulü (sav) şöyle buyurmuştur: "*Canım elinde olan Allah'a yemin olsun ki, bir kul kendisi için istediğini kardeşi için de istemedikçe ve kendisi için istemediğini başkası için de istemiyor almadıkça iman etmiş olmaz.*"⁵³ Bir başka hadiste şöyle buyrulmuştur: "*Müslüman Müslümanın kardeşidir. Kul, kardeşinin yardımında olduğu sürece Allah da onun yardımındadır.*"⁵⁴ Rahman'ın parlayan (delil)leriyle desteklenen Resulullah doğru söyledi.

⁴⁸ Bkz. *Tevbe*, 9/111; *Saf*, 61/11.

⁴⁹ Bkz. *Buhârî, Cihad*, 110, no. 2957.

⁵⁰ Bkz. *Âli-İmrân*, 3/103.

⁵¹ Bkz. *Âli-İmrân*, 3/64.

⁵² Bkz. *Âli-İmrân*, 3/103.

⁵³ Bkz. *Beyhâkî, Şuabu'l-İman*, c. V, s. 143, no. 3210.

⁵⁴ Bkz. *Buhârî, İkrâh*, 7, no. 6951.

Ek-III. Kosova Ovası'nda Kılınan Cuma Namazı Sonrasında Sadrâzam İsmail Hakkı Paşa Tarafından Okunan Sultan V. Mehmed Reşad'ın Nutku⁵⁵

Hüdâvendigâr-ı Gazi hazretlerinin devletin satveti uğrunda hayat-ı kıymetdârını terk ve feda eylediği yere gelerek meşhed-i mubareki ziyaret ve devletimin teâlî-i şevketi uğruna vakf-ı hayat misâkını tekrar eyledim. Hüdâvendigâr-ı Gazi hazretlerinin hatrâtıyla mâlî bir kıt'ada sene-i sâbıkada sefk-i dimâ vukûu beni dil-hûn etmiş idi. Fakat bunun müfsidlerin teşvikâtından ileri gelmiş olduğunu bu seyahatim esnasında tebaamdan gördüğüm me'ser-i sadâkat-kârî nazarımda isbat eylemiştir. İşte bu sebebe binâen hâdisât-ı zâileden maznûn ve mahkûm olanların kanun-ı mahsusunda müsait şerâit dairesinde mazhar-ı afv-ı şâhâne olduklarını ilan ederim. Kan gütmek âdeti memleketi mesâibe dûçâr etmekte olduğundan bunun ref ve lağvını bi-kudret medyûnların verecekleri deynlerin ceyb-i mülûkânemden tesviyesni irâde ederim. Arnavud evlatlarının cümlesi necâtın kanuna itaatde olduğunu takdir ederek bunun hilâf-ı ilkââtda bulunacak fesedeye itibâ eylemezler ve kan gütmek âdetini terk ile haklarını kanunda ararlar ise Hüdâvendigâr-ı Gazi hazretlerinin rûh-ı şerîfi mesud olacaktır. Hemen millet ve devletimin teâlî ve saadeti hakkındaki dualarımın nezd-i ilâhîde karîn-i kabul olmasını Hâlık-ı âzamdan tazarrû ve niyaz eyleyim.

⁵⁵ *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kosova Vilayeti*, İstanbul, 2007, s. 163 (BOA, BEO. NGG. D, 907/55-12, sayfa 39-42'den naklen).

Ek-IV. Sadrâzam İsmail Hakkı Paşa'nın Nutku⁵⁶

Arnavut Kardeşlerim! Şimdi biraz da beni dinleyin. Bugün büyük, pek büyük bir gündür. Bu devletin Rumeli'de yerleşmesine sebep olan muharebe burada oldu. Kosova Muharebesi'dir ki, devleti Rumeli'de yerleştirdi. Bu noktada bir padişahımız şehid oldu ki, hûn-ı şahâdeti hanedân-ı saltanatımızın Arnavutluğa ebedî bir yâdigârıdır. Bugün Allah'a şükürler olsun, Padişahımız geliyor, kendi ceddinin meşhedini ziyaret ediyor. Bu kadar Müslüman'ı yalnız senede bir defa Kâbe-i Muazzama'da görürsünüz. İşte bugün Kosova Sahrası ikinci bir Arafat oldu. (Alkışlar, Padişahım çok yaşa sadâları). Fakat Padişahımızın dediği gibi geçen sene hepimizin gücüne giden bir şey oldu. Bu memlekette Müslüman kanı döküldü. Müslüman Müslüman'ı öldürdü. Bu olacak şey değildir. Hepimiz mahzun olduk. İnşallah bundan sonra bir daha böyle olmaz. Bu fenalıklar bütün Arnavutların değil, bazı câhillerin eseri idi. Ama bu cehâleti edenlerin dahi hepsinin Padişahımıza ve Devlet'e sâdık olduklarından emin idim. Hattâ ben Meclis-i Mebusân'da söylemişim. Demiştik ki Arnavutluk Padişahımızın tacının en kıymetli bir pırlantası, bir cevheridir. Arnavutlar Padişah'a Devlet'e can vermeye hazırdırlar. (Hazırız, hazırız sadâları). Bunu laf olmak üzere söylemedim. Allah için ben böyle gördüm, böyle biliyorum, böyle şahidim.

Arkadaşlar! Sizin iki kabahatiniz var: Biri cehâletiniz. Kim ne söylerse ona inanıyorsunuz, fâsitlere kanıyorsunuz. Bir millette iyi de vardır, fena da. Allah'a çok şükür fenalar azdır. Lâkin eğer inanırsanız bir fena yüz iyiyi bozabilir. Ben gelsem size fena bir şey yapınız desem yapmayız. Büyük bildiğiniz adamlar da fena nasihat verirlerse inanmayız. Ama siz onları büyük biliyorsunuz. Halkı fenahğa sevk eden büyük olmaz. Fenalar daima küçüktür. Büyük olan halkı iyiliğe götürendir. Fena nasihatler verenler yerin dibine geçsin. (Kahrolsunlar sadâları). Padişahımız Efendimiz emrediyor artık fâsit adamlara uymayınız.

İkincisi kan gütmek: Bir kimse diğerini öldürüyor. Bu bir felâkettir. Bunun yüzünden yüzlerce bî-günah insan biri birini öldürerek gidiyor, kurban oluyor, felaket de yüz kat artıyor. Buna ne Allah, ne şeriat, ne kanun razıdır. Padişahımız ferman buyuruyorlar ki, artık bu kan gütmek âdeti de bitsin.

İşte böyle bir günün hürmetine Padişahımız yine emrediyor ki, geçen sene olan isyan ve netâyici unutulsun, hatırlarda kalmasın. O da ne ile olur? Bu isyandan dolayı hapse girenler çıkacak, kaçanlar gelip silahlarını teslim ederek dehâlet edince afvolunacak. Çoluk çocuklarını bulacaklar. Bunun için bir kanun neşredilecek, okur tafsilâtını anlarsınız. İnşallah bundan sonra bu memlekette kardeşkanı döküldüğünü görmeyiz. (İnşallah, inşallah sadâları). Bir de şimdiye kadar bir takım adamlar diyet vermemişler. Padişahımız 30.000 lira ihsan ediyor. Bunun da kanunu çıkacak, ko-

⁵⁶ *Donanma Mecmuası*, Sene 2, S 16 (İstanbul Haziran 1327), s. 1427-1429.

misyonlar teşkil olunacak, onlara bakılacak, bu diyet işleri temizlenecek. (Padişahım çok yaşa sadâları). Onun için ben de size vefî-nîmet efendimizin emirlerini tebliğ ediyorum: Fena adamlara uymayın, şunun bunun sözlerine kapılmayın, her şeyde kanuna müracaat edin. Necat kanundadır!

Biz daima bir olursak, kuvvetli bulunursak, kimse bize fenalık edemez. Fakat öyle nifak ve şikak içinde bulunur, biri birimizi boğazlarsak kurtlar, kuşlar bizi yer. Onun için fena adamlara, müfsitlere kanmayınız. Bu memleket inci gibi bir memlekettir. Rumeli'nin en güzel yerlerindedir. Padişahımızın emrettiği gibi çalışırsanız refaha mazhar olursunuz. Bu memleket de mamur olur. Hükümetin de memleketimizin mâmuriyeti için tasavvurları vardır. İnşallah az vakitte pek güzel işler yapılacaktır. Padişahımız Efendimiz bu namazda sizler için ve bi'l-cümle Memâlik-i Osmaniye için dua etti. Cenab-ı Allah dualarımı kabul buyursun. (Gayet sürekli ve medîd âmin ve Padişahım çok yaşa sadâları).

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları:

- BOA., MV., D. 154, G. 59, 13/B/1329.
 BOA., DH. İD., D. 23, G. 17, 12/Za/1330.
 BOA., DH.İD., D. 60, G. 20, 13/S/1331.
 BOA., İ.MMS., D. 139, G. 1329/Ca-04, 04/Ca/1329.
 BOA., İ.MBH., D. 6, G. 1329/Ca-004, 04/Ca/1329.
 BOA., DH.EUM.VRK., D. 21, G. 57, 26/Ca/1329.
 BOA., İ.MBH., D. 6, G. 1329/Ca-023, 26/Ca/1329.
 BOA., İ.MBH., D. 6, G. 1329/Ca-27, 29/Ca/1329.

Sürelî Yayınlar;

- Donanma Mecmuası*, Sene 2, S. 16 (İstanbul, Haziran 1327), 21 fotoğraf, muhtelif sayfalar.
Donanma Mecmuası, Sene 2, S. 16 (İstanbul, Haziran 1327), s. 1427-1429, 1466-1467, 1467-1469.
Resimli Kitap, c. V, S. 30 (İstanbul Mayıs 1327) 99 fotoğraf, muhtelif sayfalar.
Servet-i Fünân, S. 1045, 1046, 1047, 1048 (İstanbul, 2, 9, 16, 23 Haziran 1327), 24 fotoğraf, muhtelif sayfalar.
Şehbâl, S. 41, 42 (İstanbul 15 Temmuz-15 Eylül 1327), 42 fotoğraf, muhtelif sayfalar.

Kitap, Makale ve Tebliğler:

- Açıkgenç, Alparlan, "Said Nursî", *DİA.*, c. XXXV, s. 565-572.
 Ademi, Nuran, *Sultan Reşad'ın (V. Mehmed) Rumeli Seyahati*, Ankara, 2000, Yayınlanmamış Lisans Tezi, A. Ü. İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi.
 Aktepe, M. Münir, "Kosova", *İA.*, c. VI, s. 869-876.
 Arseven, Celâl Esad, *Sanat Ansiklopedisi*, İstanbul, 1983, Milli Eğitim Basımevi, c. IV.
 Çelebi, Mevlüt, *Sultan Reşad'ın Rumeli Seyahati*, İzmir, 1999.
 ———, "Osmanlıcılığı İhya Girişimi; Sultan Reşad'ın Rumeli Seyahati", *Osmanlı*, Ankara, 1999, c. II, s. 527-531.
 Çelik, Yüksel, "Sultan Reşad'ın Rumeli Seyahati Esnasında Salih Asım Bey Tarafından Takdim Edilen Üsküp Tarihçesi", İslâm Konferansı Teşkilâtı İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırmaları Merkezi (IRCICA) ile Makedonya Bilimler ve Sanatlar Akademisi (MANU) (Üsküp 13-17 Ekim 2010) tarafından müştereken düzenlenen *Balkanlar'da İslâm Medeniyeti Dördüncü Uluslararası Kongresi*'ne sunulan tebliğ, baskıda.
 Doğan, Recai, "Cumhuriyet Öncesi Dönemde Yaygın Din Eğitimi Açısından Hutbeler", *Dini Araştırmalar*, c. I, S. 2 (Ankara Eylül-Aralık 1998), s. 5-51.

- Emecen, Feridun, “Kosova Savaşları”, *DİA.*, c. XXVI, s. 221-224.
- Eyice, Semavi, “Kosova’da “Meşhed-i Hüdvendîgâr” ve Gâzi Mestan Türbesi”, *İÜEF Tarih Dergisi*, c. XII, S. 16 (İstanbul 1962), s. 71-82..
- , “Ayasofya Camii”, *DİA.*, c. IV, s. 221-222.
- , “İshakiye Camii ve Külliyesi”, *DİA.*, c. XXII, s. 546-547.
- Gökaçtı, Mehmet Ali, “Balkanlarda Mevlevîliğin Gelişimi ve Selanik Mevlevîhâhesi”, *Tarih ve Toplum*, c. XXXIV, S. 201 (İstanbul Eylül 2000), s. 46-55.
- İnalçık, Halil, “Murad I”, *DİA.*, c. XXXI, s. 156-164.
- İsmail Hakkı Efendi (Manastırlı el-Hâc), *Kosova Sahrası Mev’îzası*, Selanik, 1327.
- İsmail (Tuncu), *Konya Seyahati Hâtrâları*, TTK Kütüphanesi, T/1.265.
- , *Hâtrâ-i Seyahât*, TTK Kütüphanesi, T/1.266.
- Kandemir, Feridun, (Haydar Vaner’den naklen), “Sultan Reşad’ın Rumeli Seyahati”, *Yeni Tarih Dünyası*, c. II-III, S. 19-22 (15 Haziran-1 Ağustos 1954 İstanbul), s. 747-750, 858-860.
- Kiel, Machiel, “Priştine”, *DİA.*, c. XXXIV, s. 346-348.
- Kosova Zâferi’nin 600. Yıldönümü Sempozyumu*, Ankara, 1992.
- Levi Sam, *Sevgili Padişahımız Efendimiz Sultan Mehmed Hân-ı Hâmis Hazretlerinin Selânik’i Teşrifleri Hatırasıdır/Souvenir du Voyage de S. M. I. Le Sultan Mehmed V à Salonique*, Selanik, 1327 (İBB Atatürk Kitaplığı Nadir Eserler Bel_Osm_O.00359).
- Lütfi (Simavi) Bey, “Sultan Reşad’ın Rumeli Seyahati”, *Resimli Tarih Mecmuası*, c. VI, S. 63 (Mart 1955 İstanbul), s. 3706-3710.
- , “Kosova”, *DİA.*, c. XXVI, s. 216-219.
- Mülayim, Selçuk, “Sultan Reşad’ın Rumeli Seyahati”, *Balkanlar’da Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, 2000, c. I, s. 477-481.
- Önkâl, Hakkı, *Osmanlı Hanedan Türbeleri*, Ankara, 1992.
- Örik, Nahid Sırrı, “Balkan Harbi Arefesinde Sultan Reşad’ın Rumeli Seyahati”, *Hayat Tarih Mecmuası*, c. III, S. 26 (İstanbul Mart 1967), s. 26-31.
- Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kosova Vilayeti*, (Haz. H. Yıldırım Ağanoğlu ve arkadaşları), İstanbul, 2007.
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1971, Milli Eğitim Basımevi, c. II, III.
- Seyahat-i Hümayûn Tafsilâtı Rûznâme*, *Donanma Mecmuası*, Sene 2, S. 16 (İstanbul Haziran 1327), s. 1463-1470.
- Simavi, Lütfi, *Sultan Mehmed Reşad, Vahdettin ve Osmanlı Sarayının Son Günleri*, İstanbul, 2006.
- Soyyığıt, İbrahim, *15467 Numaralı Kosova Nahiyesi Temettuat Defterinin Tahlil ve Değerlendirilmesi*, Adapazarı, 2002, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

- Şevket, Hüseyin, *Kosova Sahrası (Maziyi İhya Âtîyi İlä Eden) Bir Mahşer-i İkbâl*, Selanik, Mayıs 1327.
- Ubeydullah Es'ad, "İstanbul'dan Meşhed-i Hüdâvendigâr'a", *Resimli Kıtup*, c. V, S. 30 (İstanbul Mayıs 1327), s. 511-533.
- Uşaklıgil, Halit Ziya, *Saray ve Ötesi Son Hatıralar*, İstanbul, 1941, c. II.
- Ünlü, Mucize, *Kosova Vilâyeti'nin İdarî ve Sosyal Yapısı (1877-1912)*, Samsun, 2002, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Ünver, A. Süheyl, "Selanik Mevlevihânesi", *Mevlana Yıllığı*, Konya, 1963.
- Virmiş, Raif, *Kosova'da Osmanlı Mimarî Eserleri I*, Ankara, 1999.
- Yavuz, Salih Sabri, "Manastırlı İsmail Hakkı", *DİA.*, c. XXVII, s. 563-564.
- Yazıcı, Nesimi, "Osmanlıların Son Döneminde Dingörevlisi Yetiştirme Çabaları Üzerine Bazı Gözlemler", *Diyanet Dergisi*, c. XXVII, S. 4 (Ankara Ekim-Kasım-Aralık 1991), s. 55-123.
- , "Sâlih Âsım'ın Eserlerinde Üsküb", *Tarih Boyunca Balkanlardan Kafkaslara Türk Dünyası Semineri Bildiriler*, İstanbul, 1996, s. 49-61.
- , "Karesi Gazetesi Penceresinden Balıkesir'de Dinî Hayat Üzerine Bazı Gözlemler (1916-1917)", *AÜİFD.*, c. XXXVII (Ankara 1998), s. 105-129.
- , "Osmanlı Son Döneminden Cumhuriyete Hutbelerimiz Üzerine Bazı Düşünceler", *AÜİFD.*, Cumhuriyetin 75. Yıldönümüne Armağan Özel Sayı (Ankara 1999), s. 209-216.
- , "İsmail (Tuncu) Bey'in Seyahatleri ve Seyahat Yazıları", *Kültür*, Kış 2008/2009, S. 13 (İstanbul Aralık-Şubat 2008/2009), s. 82-89.
- Yazıcı, Nesimi - Akkuş, Mehmet, "Mevlevî Tarikatı Müntesibi Sultan V. Mehmed Reşad Döneminde Hey'et-i Mevleviyye'nin Konya Ziyareti Günlüğü (4-12 Haziran 1912)", *Uluslararası Mevlânâ Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul, 2010, c. I, s. 123-174.
- Yazıcı, Nesimi, "İsmail Bey'in Hâtırâ-i Seyahat'inde Sultan Reşad'ın Rumeli Ziyareti: Makedonya (Üsküb)", *İslâm Konferansı Teşkilâtı İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırmaları Merkezi (IRCICA) ile Makedonya Bilimler ve Sanatlar Akademisi (MANU) (Üsküb 13-17 Ekim 2010) tarafından müştereken düzenlenen Balkanlarda İslâm Medeniyeti Dördüncü Uluslararası Kongresi'ne sunulan tebliğ*, baskıda.
- , "İsmail Bey'in Hâtırâ-i Seyâhat'inde Sultan Reşad'ın Rumeli Seyahati: Manastır", *IRCICA, Zeytinburnu Belediyesi ve Sabahattin Zaim Üniversitesi (İstanbul 20-21 Ekim 2012)'nce düzenlenen 100. Yılında Balkan Savaşları Uluslararası Sempozyumu'na sunulan tebliğ*, baskıda.
- , "Sultan Reşad'ın Rumeli Seyahati Sırasındaki Deniz Yolculuğu (Haziran 1911)", *Muğla Üniversitesi ve Turgut Reis Belediyesi (Bodrum 1-4 Kasım 2013)'nce düzenlenen 2. Turgut Reis ve Türk Denizcilik Tarihi Uluslararası Sempozyumu'na sunulan tebliğ*, baskıda.

Rumeli Ziyaretiyle İlgili Bazı Fotoğraflar

Resim 1

Sultan Mehmed Reşad ve Heyetini Getiren Özel Tren Priştine İstasyonu'na Girerken

Resim 2

Priştine Hükümet Konağı Önünde Sultan Mehmed Reşad'ı Karşılaman Halk

Resim 3
Kosova Sahrasında Cuma Namazı

Resim 4
Sultan Murad-ı Hüdâvendigâr'ın Türbesini Ziyaret